

ԴԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հ39

1004
ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ

Հ56

ԴԵՊԻ ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱ

Հ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

374.6

Պ

ԴԵՊՈԻ ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱ

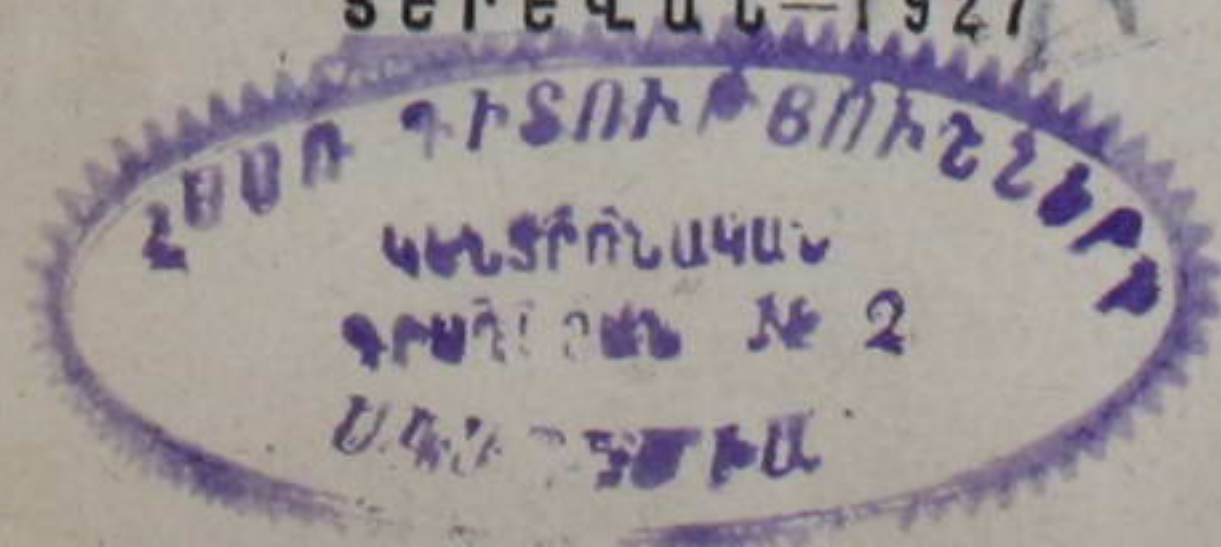
(Կցված է նայել որիմանի մարտուս
Անդրկովկասի համար)

A $\frac{I}{3619}$

ՀՐԱՏԱՐԱՍՈՒԹՅՈՒՆ Հ. Ա. Մ. ԽՈՐՀՐԴԻ № 51.

ՅԵՐԵՎԱՆ—1927

ՏՊԱՐԱՆ ՀԵՐՄԵՍ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ,
ՄԱՐՔՍԻ ՓՈՂ. № 29
ԳՐԱՌԵՊ. 226Բ
ՏԻՐԱԺ 1000. Պ. 64

ԵՔՍԱԿՈՒՐՍԻԱՆԵՐԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ,
ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Այժմ բանվորն ու գյուղացին, իրենց ապրուստի, տնտեսական դրուժյան բարելավման հետ ձգտում են ուսման, կուլտուրայի: Բայց շատ-շատերը հնար չունեն նորեն դպրոցներում սովորել, շատերն ել հասակներն առել են, սովոր չեն գիրք կարդալուն՝ իրենց ուժերով չեն կարող ուսման ծառայել հագեցնել:

— Ի՞նչ անել:

Ահա, ինչպես միշտ, ենպես ել այս դեպքում, մենք մեր հույսը միայն մեր ուժերի, մեր կարողության վրա պիտի դնենք: Պետք է ինքնազարգացման և եքսկուրսիաների միջոցով տիրանալ լույսին: Թե ի՞նչ է ինքնազարգացումը, ինչ ճանապարհով, ի՞նչպես պիտի գիր ու գիտություն սովորել այդ մասին մենք փոխադրել ենք հայերենի «Ինքնազարգացման ուղեցույց»* գիրքը:

* Հրատ. ՀԱՄ Խորհրդի 1927 թ., Յերևան, գ. 70 կ.:

կարդա արդ գիրքը, քեզ հետաքրքրող
շատ հարցերի պատասխանը կգտնես:

Իսկ թե ի՞նչ է եքսկուրսիան, ի՞նչ պի-
տի անենք, վոր եքսկուրսիան նույնպես
զենք դարձնենք մեր ձեռքում ուսմանն ու
կուլտուրային տեր դառնալու համար, այդ
մասին ներքևում:

— Եքսկուրսիա բառը լատիներեն է. նշա-
նակում է՝ վաղք դեպի դուրս, դուրս մագլցել:
Ներկայումս եքսկուրսիան այլ իմաստ ունի:

Եքսկուրսիա, դա կանոնավոր, կազմա-
կերպված, կուլեկտիվ դիտումն է, անմիջա-
պես կյանքում ուսանելու ամենալավ միջոցը:
Եքսկուրսիայի միջոցով «աշխարհ» տես-
նելն ու սովորելը մատչելի չէ, թե գրագե-
տին, թե անդրագետին, թե բանվորին ու
գյուղացուն, թե դպրոցականին և թե բնավ
դպրոցի յերես չտեսածին:

Առանց կտրվելու իրենց աշխատանքից,
բանվորն ու գյուղացին, ինչպես նրանք
սովոր են ամեն բան իրենց փորձով սովո-
րել, այնպես էլ եքսկուրսիաների միջոցով,
հաճախելով գործարաններն ու զարգացած
տնտեսությունները, քաղաքների թանգա-
րանները, ցուցահանդեսներ, շատ ու շատ
բան կիմանան, կփորձվեն, կընդլայնեն ի-
րենց միտքը:

Հետո, ինչպես գիտեք, եքսկուրսիան
մտերմացնում է, ստեղծում ընկերական մի-
ջավայր, հասարակականություն: Եքսկուր-
սիան միաժամանակ մարդուս ակտիվաց-
նում է, մարդուս մեջ զարգացնում է ձեռ-
ներեցությունը, ինքնագործունեությունը:

Արհմիությունները, կոմյերիտմիու-
թյունը, ակումբները և բոլոր կազմակերպու-
թյունները, վոր կոչված են զարկ տալու
լայն մասսաների ինքնագործունեյությանը,
ամեն կերպ ոժանդակելու բանվորի ու գյու-
ղացու հառաջադիմությանը, պետք է մեծ
յեռանդ ու միջոցներ հատկացնեն եքսկուր-
սիոն գործին:

Ինչպես յեղել է մինչ այժմ՝ չի գի-
տակցվել եքսկուրսիայի կենսական ու կա-
րևոր դերը՝ չպիտի շարունակվի: Մեծ ու-
շադրություն, լայնորեն ոգտագործեք եքս-
կուրսիաների կրթիչ-դաստիարակիչ դերը:

Նայած, թե ինչ նպատակ է առաջադր-
վում, եքսկուրսիան համապատասխան գույն
ու բնույթ պիտի ստանա:

Ամեն մի եքսկուրսիա էլ, պիտի իր
մեջ ունենա զրոսանքի մասեր: Մանավանդ
մասսայական եքսկուրսիաները, ամենից ա-
ռաջ հանգստի, զվարճության մի գեղեցիկ
միջոց են:

«Եքսկուրսիան գրոսանք է, վոր կազմա-
կերպվում է մի վորոշ նյութ, մի վորևե
հարց, հենց տեղում՝ շրջագայելու միջոցով
դիտելու համար»*: Գրում է մի եքսկուր-
սիոնիստ:

Եքսկուրսիաները կազմակերպվում են
դեպի մոտակա և հեռավոր վայրերը: Եքս-
կուրսիաները լինում են՝ մի որյա (յերբ
գնում են մոտակա անտառը, խորհրդային
տնտեսությունը, ամառանոցը) և մի քանի
որյա (экскурсия — кочевки). Մեզնում, դեռ
մի քանի որ տեղ (2—10—15) եքսկուր-
սիաներ՝ վոչ հեռավոր՝ չեն կազմակերպվում:

Կարելի չէ ողտագործել բանվոր-աշ-
խատավորների արձակուրդների ժամանակը
և կազմելով 15—20 և ավել մարդուց խում-
բակներ, գնալ եքսկուրսիա, քոչ (кочевка),
սա պակաս չափով չի վերականգնի առող-
ջությունը՝ քան հանգստյան տունը:

Շատ ու շատ կրթիչ-գաս-
տիարակիչ նշանակություն
ունի եքսկուրսիան. թվենք
մի քանիսը՝ ա) սովորեցնում
է դիտել շրջապատը, զարգացնում է դիտե-
լու, ըմբռնելու ընդունակությունները, բ)

* „Вопросы экскурсионного дела“, 1923 г.
Анцижера.

դրա հետ միասին, եքսկուրսիան ծանո-
թացնում է մարդու (այդ շրջապատին (գա-
վառագիտական-տոպոգրաֆիկ), գ) հասա-
րակական նշանակություն ունի՝ մոտ շրվ-
ման մեջ է դնում հարևան, շրջակա աղ-
գաթնակչության (զոդում) հետ, դ) եքս-
կուրսիան դա մի կռիվ է, քարացած, հին
կենցաղի, նիստ ու կացի դեմ, յե) եքսկուր-
սիան հավաքական, բնկերական, կոլլեկտիվ
զործողության ու կյանքի մի սիրուն զենք
է, չ) վերջապես եքսկուրսիան «առողջ
մարմնում, առողջ հոգին» զարգացնելու մի
միջոց է, ֆիզիքական դաստիարակման հրա-
շալի ձև:

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵ՝ Վաղուց է, ինչ գրականու-
րի ԿՐԹԻՋ ՆՇԱ- թյան մեջ վեճ է պնդում ինչ
ՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ է եքսկուրսիայի գլխավոր նը-
պատակը—գիտություն տալ, թե մարդու
սովորեցնել ուսում ու գիտություն ձեռք
բերելու ճամբան:

Գործնականում, եքսկուրսիան շատ ու
շատ բան է տալիս, նա անմիջապես և՛ գի-
տության պաշար է տալիս, և՛ սովորեցնում
է շրջապատը ուսումնասիրել, դիտող լինել
և՛ առկային (20—25) եքսկուրսիաները ա-
վելի ծրագրված, հիմնավոր կերպով, մար-

դուռ սովորեցնում են՝ հետադուռել, ուսում-
նասիրել իր ցանկացած նյութը:

Մասնաշաղկապ եքսկուրսիաները նույն-
պես նպատակ պիտի դնեն, փոչ թե «թամա-
շա անել», «զբոսնել», այլ ընդլայնել բան-
վորական մասսաների մտավոր հորիզոնը:

Մասնաշաղկապ եքսկուրսիաները լինում
են բազմամարդ, բազմատարր:

— Խոչնդով են իրարից զանազանվում
խմբակային և մասնաշաղկապ եքսկուրսիա-
ները:

Հիմնականում զանազանվում են հետե-
յալով.

ա) Սովորական խմբակային (20—25
մարդ) եքսկուրսիաներում ղեկավարում է
միայն մեկը, փոր միաժամանակ և՛ կազմա-
կերպիչն է, և՛ բացատրող-լեկտորը: Պարզ
է, փոր մասնաշաղկապ, բազմամարդ 100—200
մարդուց կազմված եքսկուրսիաներում, մի
մարդով գործը չի տարվի, անհրաժեշտ են
մի շարք մարդիկ՝ կազմակերպիչներ, լեկ-
տորներ և այլն:

բ) Խմբակային եքսկուրսիաներում քիչ
մարդ լինելով անդադար շփման մեջ են լի-
նում, միշտ միասին են բոլորը, ստեղծվում
է մտերիմ կապ միմիանց միջև:

Իսկ մասնաշաղկապ եքսկուրսիաներում

ցրված են մարդիկ, սերտ շփման մեջ չեն,
յեթե մտերմություն ստեղծվում էր է, այն-
քան սերտ չի լինում ինչպես խմբակայինի
դեպքում:

գ) Ինչպես ամեն մի մասնաշաղկապ աշ-
խատանքում, այնպես էլ մասնաշաղկապ եքս-
կուրսիայում ղեկավարանցում է ագիտացիոն
կողմը, պարզ գաղափարներ են դնում և
պարզ էլ բացատրություն տալիս տեսած-
ներին. այնքան չեն խորանում տեսածների
գիտական-խրթին բացատրության մեջ: Այլ
ղեկավարը ցույց է տալիս և համառոտակի
պատմում:

Սրա հակառակ, խմբակային եքսկուր-
սիաների հիմնական մեթոդը, տեսածը ման-
րազննին քննելն է, լաբարատոր աշխա-
տանքը, հետադուռելը և այլն:

Մասնաշաղկապի դեպքում եքսկուրսանտը
յերբեմն հարցեր է տալիս, բայց հնարավո-
րություն չունի ինքը փորձել, ինքը ստու-
գել, մանրազննին դիտել և ինքնուրույն
կերպով փորեն յեզրակացություն հանել,
իսկ խմբակային եքսկուրսիայի ժամանակ,
մարդիկ հետադուռող գիտնականի պես, ինք-
նուրույն աշխատանքի մեջ են, դիտում են,
քննում, ամեն ինչ պարզում, ուսումնասի-
րում:

ՄԱՍՍԱՅԱԿԱՆ — Ի՞նչ է եքսկուրսիան:
 ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՅԻ — Ինչպես մասսայական,
 ՄՅՈՒՍ ՇԻՄՆԱ- նույնպես և ամեն մի եքս-
 ԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ կուրսիա մարդուս պոկում է,
 կտրում իր սովորական կյանքի հոսանքից՝
 ամենից առաջ եքսկուրսիան սովորական
 տեղից մի ուրիշ տեղ գնալն է, հին դրու-
 թյան փոփոխումը: Եքսկուրսիա նշանակում
 է ճանապարհորդել, մի տեղ գնալ, մի վոր-
 ևս նոր բան տեսնելու, սովորելու համար:

Շատ ճիշտ է պրոֆ. Գրեսի (եքսկուր-
 սիոն գործի թեորետիկ և պրակտիկ) պըն-
 դումը, վոր «ճանապարհորդությունը եքս-
 կուրսիայի հոգին է»: Ինչպես ամեն մի
 եքսկուրսիայի, նույնպես և մասսայա-
 կան եքսկուրսիաների հիմնա-
 կան նպատակը պիտի լինի՝ ճա-
 նապարհորդելը:

Յերկրորդ հիմնական նշանը, մասսայա-
 կան եքսկուրսիայի, դա ընկերու-
 թյունն է, հավաքական, կոլ-
 լեկտիվ շփման զգացմունքը:
 Այս ներքին պահանջը միշտ յեղել է, բայց
 հեղափոխությունից հետո, բանվոր-աշխա-
 տավորական մասսաներն ավելի յեն ընտե-
 լացել, սովորել՝ միասնաբար, մեծ խմբե-
 րով մի վորևէ բան անել, իրար հետ լինել:

նմանատիպներ ձուլել մասսայի հորդ հեղե-
 դին:

Յերրորդ նշանը, դա տոնական տրա-
 մադրությունն է: Բացի փոքրաթիվ զուտ
 դիտական եքսկուրսիայից, ամեն մի եքս-
 կուրսիա, առավելապես մասսայականը բո-
 լորի մեջ տալիս է ուրախ տոնական
 տրամադրություն: Մանավանդ, յերբ եքս-
 կուրսիաներին ուրախ ու զվարթ տրամադ-
 րության դարկ են տալիս՝ որկհատրը, սա-
 դանդարները, յերգն ու ծիծաղը, կատակները:

Յեւ այսպես՝

Ճանապարհորդությունը,

Կոլլեկտիվ կյանքը,

Տոնականությունը

մասսայական եքսկուրսիաների հիմքը պի-
 տի կազմեն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒ Եքսկուրսիա կարելի յե կադ-
 ԹՅՈՒՆԸ մակերպել դեպի գործարան-
 ներն ու արհեստանոցները՝ արտադրական
 բնույթի: Արտադրական եքսկուրսիաները
 պիտի կազմակերպել 20—25 հոգու համար,
 խմբակներով*, Իսկ մեծ մասսաներ տանելու
 դեպքում (100—200 և ավել), եքսկուր-

* Կարգա «Производственные Экскурсии»,
 հոդվածների ժողովածուն. հրատ. 1924 թ. «Новая
 Москвы».

սանտներին պիտի բաժանել 20—25 մարդ
ունեցող խմբակների և հերթով ներս տա-
նել, ամեն ինչ բացատրել:

Եքսկուրսիաները լինում են կուլտուր-
պատմական բնույթի: Այս նպատակով գը-
նում են՝ թանգարանները, մուզեյները, ցու-
ցահանդեսները, շրջում են պատմական հը-
նությունները:

Եքսկուրսիաներ պիտի կազմակերպել
գեպի բնությունը (այգիներ, անտառ, դաշտ,
ձորեր, գետ և այլն) թե հանդստի ու զվար-
ճության և թե գավառն ու շրջապատը ու-
սումնասիրելու նպատակով:

ԾՐԱԳԻՐ ՅԵՎ ՄԱՐՇՐՈՒՏՆԵՐ

Ամեն մի եքսկուրսիա մի քանի մա-
սերից է կազմված. այսպես, եքսկուրսիոն
նյութը (գիտելը, վորոշ իրեր, յերևույթներ
ուսումնասիրելը), հետո, եքսկուրսիայի զրո-
սանքի մասը, ապա — եքսկուրսիան ուղեկցող,
ոժանդակ մասը (յերաժշտություն, խոսք,
յերգ և այլն):

— Ի՞նչպես անել, վորպեսզի բուն նը-
պատակին ծառայի եքսկուրսիան, այս յերեք
մասերն ել իրենց տեղն ունենան:

— Ամենից առաջ պիտի նյութի (թե-
մայի) լավ ընտրություն կատարել: Այնպի-
սի նյութ պիտի ընտրել, վորտեղ և գիտե-
լու, և՛ բացատրությունների և խաղերի ու
զբոսանքի, զվարճության հարմարություն-
ներ լինի:

— Հիմա մի ուրիշ հարց է ծագում.
ինչպես ընտրել եքսկուրսիայի նյութը,
թեման:

— Յեթե խմբակային եքսկուրսիա յի,

Ամենից լալն է, մի վորեն հարց վերցնել
և ուսումնասիրել:

Որինակ՝ խմբակը տանել թանգարան և
ուսումնասիրել մեր նկարչությունը, կամ
ավելի նեղ վերցրած մեր հին (մինչ խորհրդ.)
նկարչությունը և կամ վորեն նկարչի՝ որի-
նակ Մ. Սարյանի գործերը:

Սա նշանակում է, խորանալ, հիմնովին
հետազոտել, ուսումնասիրել նյութը:

— Բայց դուք գիտեք, վոր մասսայական
եքսկուրսիաների ժամանակ մենք այսպես
չենք կարող խորանալ, գիտականորեն ու-
սումնասիրել:

Յեթե մեծ խմբով դուք գնացել եք ա-
մենք Թիֆլիզ կամ Մոսկվա արդյունաբերա-
կան ցուցահանդեսների, պարզ է, վոր հա-
զարավոր ժողովրդի մեջ վոչ մի հնարավո-
րություն չի լինելու և դուք ել չեք կարող
վորեն մի հատիկ հարց նպատակ դնել (որի-
նակ տեքստիլ մեքենաների զարգացումը)
և այդ հարցը մանրազննին ուսումնասիրել:
Դուք նպատակ կդնեք, ընդհանրապես գիտել,
լավ ծանոթանալ արդյունաբերական ամբողջ
ցուցահանդեսը:

Մեծ, մասսայական եքսկուրսիաների
ժամանակ պիտի գիտել, ծանոթանալ միայն
կարևոր, տվյալ նպատակը պարզաբանող

արժեքավոր նյութերին, շատ չցրվել, ման-
րամասնությունների մեջ չմտնել:

Որինակ՝ գնում եք Ալլահվերդի—Թիֆ-
լիզ—Բագու. կնշանակի Ալլահվերդում կարող
եք լինել հանքերում (Շամլուղ) լսել զեկու-
ցում հանքերի մասին, ապա լինել ներքևի
(Մանես) դործարանում, լսել զեկուցում
պղնձաձուլարանների մասին և հետո ծանո-
թանալ բանվորության վիճակին. դրանից
շատ հեռուն անցնել թե ժամանակ, և թե
հնարավորություն չի լինի:

ՇԱՐԺՈՒՆՈՒ- Շատ վաղուց, բոլորին պարզ
ԹՅՈՒՆ հայտնի յե, վոր նյութը մար-
դըս լավ ըմբռնում է այն ժամանակ, յերբ
նա վոչ միայն լսում է նյութի մասին այլև՝
տեսնում, դիտում, շոշափում է:

Որինակ. յերբ Յերևանում գնացել եք
«Արարատ» գործարանը, լավ կլինի գիտեք
գործարանի բոլոր մասերը, փորձեք զա-
նազան խմիչքներ, ծանոթանաք արդյու-
նաբերության զարգացմանը և այլն:

Պակաս դեր չի խաղում, եքսկուրսիանե-
րի ժամանակ եֆֆեկտը, պատկերավորումը:
Սա նշանակում է, ցանկանալի յե, վոր
եքսկուրսիայի տեղը լինի պատկերավոր,
գեղածիժաղ, եֆֆեկտավոր, ապավորիչ: Որի-
նակ. Սևանի և Ալագյաղի գեղեցիկ, տալա-

վորիչ պատկերները յերբեք չեն մոռացվի
մարդու մտքից:

Հենց այս հիման վրա յե, վոր մենք
առաջարկում ենք, վորեն տեղ գնալիս, եքըս-
կուրսին խմբին դիտել տալ, ծանոթացնել
նախ տպավորիչ նյութերի հետ (աչքի ընկ-
նող, գունագեղ, գրավիչ) ապա սկսել ման-
րամասները, իսկ հետո վերջացնել նորից
եֆֆեկտավոր, տպավորիչ նյութերով:

Որինակ. Սևանում կարելի յե ծովը դի-
տել (սկիզբը գրավիչ), ապա կղզին, վերջում
ծովի վրա շրջել:

Վորպեսզի վառ լինի տեսածի, լսածի
հիշողությունը, այդ եքսկուրսիան տպավո-
րիչ լինի, կազմակերպիչներից նույնպես
շատ բան ե կախված: Յեթե որինակ՝ գնա-
ցել եք Սևան, մի ծուլացեք, ամեն ինչ ա-
րեք, վոր վառ տպավորություններ մնան
եքսկուրսանտների մեջ: Այսպես՝ պիտի առ-
ժամը 4—5-ին կղզու վրայից դիտել արե-
վածագը, ցերեկը ծովում կազմակերպել
խմբական լողեր, ձուկ բռնել ծովում, գի-
շերը խարույկ վառել և ընթրիլ ու լավ
ժամանց կազմակերպել:

§ ՇԱՆԴԵՍՆԵՐ Եքսկուրսիաներն անպայման
պիտի ունենան իրենց գեղարվեստական մա-
սը: Որինակ՝ Ֆիզկուլտ-խմբակը յելույթներ

ե կազմակերպում, մոգական լապտերով ցույց
են տալիս այնպիսի նկարներ, վոր գալիս
են ավելի պարզաբանելու տեսած նյութը,
փոքրիկ ներկայացում, ինսցենիրովկա ե լի-
նում և այլն:

Ի հարկե, ցանկալի յե, վոր ըստ հնարա-
վորին, այդ տեսարանային մասը կապվի
եքսկուրսիայի բուն նպատակի հետ, յերգը,
գեկուցումը, մոգական նկարները, ֆիզկուլտ
յելույթը կապվի բուն նպատակին:

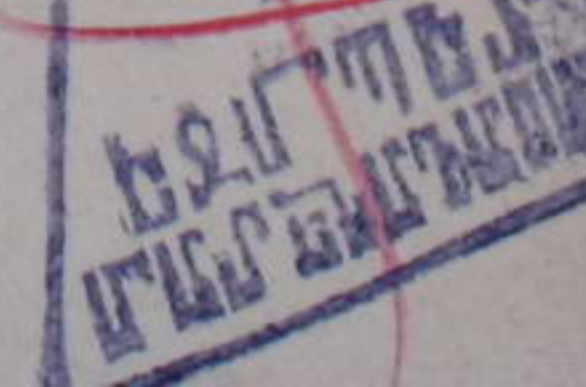
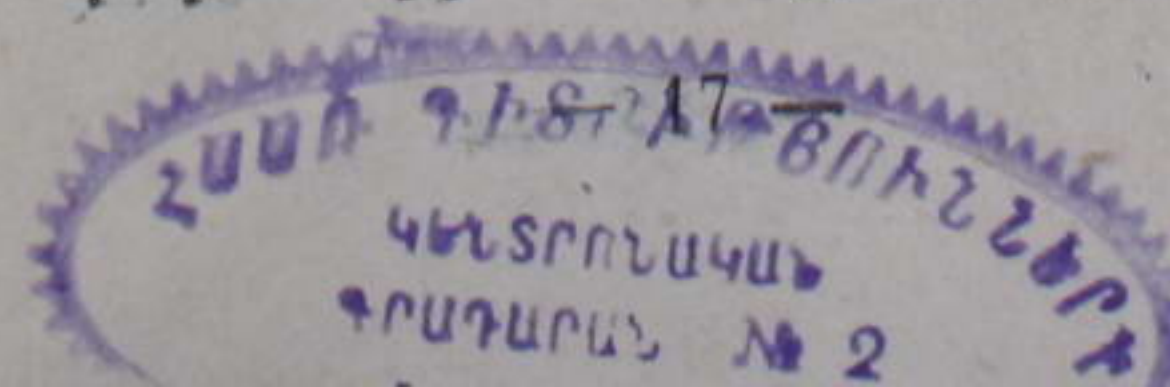
ՄԱՍՍԱՅԱԿԱՆ

Մեծ ուշադրություն պիտի
ԳՈՐԾՈՂՈՐ- դարձնել, վորպեսզի եքսկուր-
ԹՅՈՒՆՆԵՐ սանտների տրամադրությունը

միշտ բարձր լինի: Դրա համար հենց սկզբ-
ից պիտի հետևել, վոր ժամանակին, նշա-
նակված տեղը բոլորը հավաքվեն, եդտեղից
կարգով-գեղեցիկ յերթով ճամբա ընկնեն և
այլն: Յեթե մեծ խումբ ե, պիտի մի քանի
խմբակների բաժանել, իրարուց բաժանել, վե-
լիսոպետիստ ֆիզկուլտուրնիկների միջոցով
կապ հաստատել այդ խմբերի հետ, ունենալ
յերաժշտություն, յերգել տալ խմբերին,
կոլլեկտիվ կերպով արտասանել վոտանա-
վորներ (դեկլամացիա), խմբով լողունգներ
կանչել և այլն:

Ս Ն Ո Ւ Ն Դ Շատերին կարևոր չի թվում
եքսկուրսիաների սնունդի հարցը, կարծես

1604
3619

անկարևոր ե: Մենք կասենք, վոր սնունդի հարցը, նրա լավ կազմակերպումը, հենց սկզբից կազմակերպիչների ուշադրութեան կենտրոնում պիտի դրվի: Պիտի ամեն հարմարութեամբ ստեղծել (սփսեներ, բաժակներ, մեծ կաթսաներ ևլն) վորպեսզի եքսկուրսանտները բոլորը միասին՝ թեյեն, ճաշեն, ընթրեն: Պիտի աշխատել, վոր պակասորդներ չլինի ամեն ինչ իր տեղին լինի, չմտածել թե՛ «դե լավ, մի կերպ յուր կպնանք», դա տպավորութեամբ կգցի:

Սնունդի հարցերին մեծ կարևորութեամբ. հենց սկզբից մտցրեք ծրագրի և նախահաշվի մեջ:

ԽԱՂԵՐ Եքսկուրսիաների ժամանակ, հավաքական գործողութեանների ձևերից մեկն էլ խաղերն են: Խաղերին մեծ ուշադրութեամբ: Այնպիսի խաղեր, վորոնց մասնակցեն բոլորը, կոլլեկտիվորեն: Այնքան հեշտ չե հարմար խաղերի հարցը. պիտի ընտրել: Խաղերը սկսելուց առաջ, հարմար տեղ պիտի գտնել, սկսել ենպիսի ժամանակ, վոր բոլորը մասնակցեն, ի նկատի ունենալ եքսկուրսանտների կազմը: Խաղերը հաճախակի պիտի փոփոխել. այնպիսի խաղեր սկսել, վոր տարբեր հատկութեամբ ունենան, որինակ՝ շարժումներ, ույժը, արտ-

գաշարժութեամբ խաղեր, զգուշութեամբ խաղեր, զարգացնող և այլն:

Խաղերի այս փոփոխութեամբ անհրաժեշտ է. այդ փոփոխումը հնարավորութեամբ է տալիս հանգստանալ և հետո տարբեր խաղերի մեջ բավարարութեամբ գտնել:

Պոլիտ և պրոֆլուտուն և այլ «դաստիարակչական» խաղերը ազատ բնութեամբ համար չեն, նրանք կճնշեն, նրանք շտամպ կդնեն բոլորի ուրախութեամբ վրա, նրանց չեն մասնակցում բոլորը, — միանգամայն անընդունելի յեն եքսկուրսիաների ժամանակ: Կարելի չե ոգտագործել՝ գյովունդ, աթուրմայի զանազան ձևերը, շղթան պատռել, մուկն ու կատուն, որ ու գիշեր, իրար ձեռքից բաշել և միմյանց խփել և այլն:

ԶՐՈՒՅՑ, ԴԱՍԱ- Յերբեք մոռացութեամբ չալի- ԽՈՍՈՒՅՑՈՒՆ տի տալ, վոր տեսածը պիտի բացատրել բոլորին, հասկացնել: Զրույց-դաստիարակութեամբ կարելի չե ունենալ՝ առողջապահութեամբ, բժշկութեամբ զանազան հարցերի, բնագիտական, բուսաբանական, արտադրական ու կենցաղային հարցերի շուրջը, վորոնք կապված լինեն եքսկուրսիայի հետ:

Խմբական եքսկուրսիաների ժամանակ

(Թագարան, գործարան...) նույնպես շատ
տախտություն չպիտի լինի: Յերբեմն
խմբակավարը կարճ բացատրություն պիտի
տա, ուշադրությունները այս կամ այն կող-
մը հրավիրի, դժվար բաները բացատրի և
այլն:

Ամենալավն է խոսակցական ձևին
դիմել, եքսկուրսիաների ժամանակ: Հետո
կարելի չէ վերջ հարցերին բացատրու-
թյուն տալ, զրուցել:

Պիտի հետևել, վոր բացատրություննե-
րի, խոսակցության, զրուցի ժամանակ բո-
լորը լսեն, անկարգություն չլինի:

ՅԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ Եքսկուրսիայի անբաժան
մասը պիտի կազմի յերաժշտությունը: Դա
կենդանություն, առույգություն, զվարթու-
թյուն է մտցնում, խաղերի և յերթի ժա-
մանակ շատ է ոգնում:

— Ի՞նչ տեսակի յերաժշտությունն է
լավ:

— Ամենից լավը փողավոր որկեստրն
է, բայց չեղած տեղը, կարելի չէ ոգտագոր-
ծել և սիմֆոնիկ խումբը և սաղանդարները:
Յեթե ակումբն ունի՝ պիտի ոգտագործել,
իսկ յեթե վոչ, դրսից վարձել յերաժշտա-
խումբը:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՇՈՒՔԸ Առջևից հաղթականորեն
տարվելու յեն եքսկուրսիային մասնակցող
կողմակալների դրոշակները, ցանկալի չէ,
վոր ամեն մի կողմակալ ունենա իր նշան-
ները (տոնական գույնի) լինեն պլակատներ,
համապատասխան լոգունգներ և այլն:

ՄԱՐՇՐՈՒՏ Մարշրուտը ցույց է տալիս
այն կարգը, հերթականությունը, վոր ան-
հրաժեշտ է եքսկուրսիայի ժամանակ: Որի-
նակ. Յերևանից մեկնելիս Քանաքեռում 15
րոպե դադար, ապա Ն.-Ախտայում — այսինչ
բանն անել, մեկնել Սևան...

Նույն եքսկուրսիային մասնակցող տար-
րեր խմբերի համար, տարբեր մարշրուտ-
ներ կարելի չէ կազմել:

Մարշրուտը կազմելիս պիտի լի նկատի
ունենալ եքսկուրսիաների կազմը, արտա-
քին պայմանները, փոխադրական միջոց-
ները և այլն:

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵ- Առաջինը պիտի հաշվի առ-
րի ԿԱԶՄԻ ՇԱՇ-

ՎԱՌՈՒՄԸ ցողներինըստ արտադրության՝
ովքեր ինչ արհեստի մարդիք են: Ամեն մի
արտադրության աշխատողներին պիտի ա-
վելի մանրագնանին կերպով ծանոթացնել
եքսկուրսիայի այս կամ այն հարցի հետ:

Ասենք, Թիֆլիսում Անդրկովկասյան

Արդյունաբերական ցուցանիշներն են: Այժմ
մի 100 հոգով գնում եք թիֆլիս: Դուք
պարտավոր եք հաշվի առնել բոլոր պրոֆե-
սիայի մարդկանց՝ մետաղագործներին, կա-
ռուցողներին, բառարակներին և այլն, վոր-
պեսզի ամեն մի խմբի մարդկանց լավ հաս-
կացնեք տվյալ ճյուղը. այսպես՝ մետաղա-
գործներին կհետաքրքրի մեքենագործու-
թյան հարցերը, բառարակներին գյուղատն-
տեսության և այլն:

Հետո, պիտի հաշվի առնել նաև եքսկուր-
սանտների հասակը: Տարիքավորները և յե-
րիտասարդները տարբեր ձգտումներ, տար-
բեր պահանջներ ունեն:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել նույն-
պես կրթական պատրաստությունը, տարբեր
մտավոր մակարդակի մարդիկ, տարբեր բա-
ներով են հետաքրքրվում: Բարձրագույն
կրթություն ունեցողները ավելի պահանջ-
կոտ են, խորանում են, անպատրաստները՝
միայն «թամաշաչի յեն», նրանց պիտի ամեն
բան բացատրել:

Եքսկուրսիայի ընթացքում, չպիտի ան-
ուշադրության մատնել նաև եքսկուրսանտ-
ների բնորոշ գծերը և տրամադրություննե-
րը: Որինակ՝ մետաղագործ բանվորները
կարգապահ են, կազմակերպված. բառարակ-

ները աչքի յեն ընկնում ուրիշ հատկանշա-
կան կողմերով:

ՓՈԽԱԴՐԱԿԱՆ ՊԻՏԻ հոգալ, վոր ժամանա-
սիճոցներ կին լինեն փոխադրական մի-
ջոցները, հարմար կերպով բոլորը տեղա-
վորվեն: Յեթե խճուղով և ավտոներով են
գնում, վորպեսզի խմբերը իրար հետ լի-
նեն, չցրվեն. յերբեմն իջնեն և վրաով քայլեն՝
հանգստանալու համար:

III.

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

ՅԵՐԲ ՍԿՍԵԼ, ՄԵԾ ուշադրություն պիտի ԿԱԶՄԸ, ԹԻՎԸ դարձնել եքսկուրսիաների կազմակերպչական կողմին: Մեզնում, շատ ժամանակ մատերի արանքով են նայում, լայն կերպով չեն հայտարարում, չեն հոգում բոլոր հարմարությունների, եքսկուրսիայի հետ կապված գործնական հարցերի մասին. «յուրա կգնանք», ահա ասիական հին սովորությունը:

Այսպես չպիտի լինի, նախկին ասածներից դուք համոզվեցիք, վոր եքսկուրսիան շատ արժեքավոր կենսական բան է, շատ բարդ ու բազմակողմանի յե նրա բովանդակությունը. ուշադիր, խնամքով աշխատանք է պահանջում նրա կազմակերպումը:

Ուրեմն չուշացնեք, չձգձգեք, մեծ ուշադրություն նախապատրաստական աշխատանքներին, վորքան հնարավոր է շուտ ըսկսել եքսկուրսիայի կազմակերպչական գործը, ամեն բան լավ հիմքերի վրա դրեք:

— Հիմա այն հարցին, թե ինչ կազմ պիտի ունենա եքսկուրսիան:

Վորոշ տեղեր նկատվել է, վոր ակումբի անդամներին, կամ խմբակների անդամներին ենդրկում եքսկուրսիա առաջի հերթին: Սա անթույլատրելի յե: Թե խմբակային, և թե առավելապես մասսայական եքսկուրսիաներում պիտի ընդգրկել միության բոլոր անդամներին անխափր:

Հետո մանուկների հարցը: Պատահում է, վոր բաղամամարդ, մասսայական եքսկուրսիաներում գալիս են մայրերը և բերում են մանուկներին, ի՞նչ անել:

— Յեթե դուք եքսկուրսիան այնպես եք կազմակերպել, վոր միության անդամներն իրենց ընտանիքներով են յեկել, չի կարելի հրել, հեռացնել յերեխաներին, թե չե մայրերն ել չեն գա, դա նոր կենցաղի մի հաղթանակն է, թող մասնակցեն և՛ մայրերը, և՛ յերեխաները. աշխատեք սպասարկել բոլորին:

Ցանկալի յե միությունների գծով կազմակերպել առանձին մասսայական եքսկուրսիաներ միության անդամների յերեխաների համար առանձին, այսպիսով մենք բավարարած կլինենք և՛ յերեխաների աճող պահանջը:

— Իսկ ընդհանրապես մասնակցողներին
թիվը ինչքան պիտի լինի:

— Որինակելի, միանգամայն ցանկալի
թիվը, մասսայական եքսկուրսիաների՝ ըն-
դունված է 40—50 մարդ, խմբակայինը 5
— 10 — 15 — 20: Բայց խոշոր կենտրոններում,
յեթե ապահովված է, եքսկուրսիայի թե-
նյութական, թե կազմակերպչական ու մե-
թոդական կողմերը, կազմակերպում են
մասսայական եքսկուրսիաներ 200—300 և
ավելի մարդուց:

ԱՎՏԻՎԱՅՐԵՔ Մասսայական եքսկուրսիանե-
րը հավաքական կյանքի, միա-
սին, կոլլեկտիվ կերպով զվարճանալու, շրջ-
ջադայելու, կոլլեկտիվ գործողութայան մի-
շատ գեղեցիկ միջոց են: Հենց դրա համար
է, վոր եքսկուրսիաների ղեկավարները, ա-
մեն ինչ պիտի անեն, վորպեսզի բոլոր եքս-
կուրսանտները ակտիվ լինեն, մասնակցեն
կոլլեկտիվի կյանքին:

Պատահում է 150 հոգի գնում են, ա-
սենք, մի գործարան, կամ խորհրդային տըն-
տեսություն տեսնելու և դրանցից միայն
60 հոգին են կանոնավորապես ամեն բան
դիտում, ծանոթանում: Նույնպես և բոլոր
խաղերին, պարերին, մյուս զվարճություն-
ներին չեն մասնակցում հաճախ:

Ղեկավարները, պիտի իմանան ամեն
ինչիպատճառը, ժամանակին վերացնեն թերի
կողմերը ամեն հարմարություն ստեղծեն,
վորպեսզի բոլոր ընկերները ակտիվ կերպով
մասնակցեն եքսկուրսիայի բոլոր մասերին:

Թե ինչպես անել գործնականապես,
վորպեսզի այդ նպատակին հասնենք, դրա
մասին է, վոր հիմա կգրենք:

ԽՄԲԱԿՆԵՐ ՅԵՎ ՄԱՍՍԱՆ ԲԱԶՄԱՄԱՐԴ Ե,
ՄԱՍՍԱ ցրված, բոլորին միասին չենք
կարող ամեն կերպով բավարարել, միանգա-
մից ցույց տալ՝ իրերը, յերևույթները, բա-
ցատրել, հասկացնել, ստուգել թե վորքան
են յուրացրել:

Դրա համար է, վոր մասսային պիտի
բաժանել, խմբակներին: Ամեն մի կոլլեկտիվ
կյանք, անհրաժեշտորեն պիտի հիմք ունե-
նա փոքր կոլլեկտիվները: Ամբողջ մասսան
բաժանեք փոքր կոլլեկտիվների և ապա
եքսկուրսիան այնպես ղեկավարեք, վոր
կենդանի սերտ կապով միաձուլվեն այդ
բոլոր խմբակները: Խմբակների որգանական
միավորումը միշտ տալիս է ուժեղ կոլլեկ-
տիվ:

— Հիմա հարց է ծագում, ինչպես և
ինչ խմբակների բաժանել:

— Ամենից լավն է, յեթե մեծ մասսա

յի, (200—300) բաժանել խմբակների ըստ հիմնարկների կոլլեկտիվների: Յեթե 40—50 մարդ են, կամ ավելի պակաս, հենց եքըսկուրսիայի ժամանակ, պիտի սլարդել, թե ով ի՞նչով է հետաքրքրվում, ի՞նչ կուզեր անել, ահա այդպիսիներից կազմել փոքրիկ խմբակներ, բայց պայմանով, վոր այդ խմբակները շարժվին և ամեն ինչ անեն միայն եքսկուրսիոն ծրագրի համաձայն:

Ի՞նչ ԱՆԵԼ Մասսայական եքսկուրսիա-
ԽԱՅՏԱԲՂԵՏՈՒ- ներին մասնակցում են հա-
ԹՅԱՆ ԴԵՍ ճախ՝ յերիտասարդներ, տա-
րիքով մարդիկ, կանայք և այլն: Դրանցից յուրաքանչյուրը տարրեր կողմ է քաշում: Յերիտասարդներն ամեն բանում շտապում, շարժուն են, այլ բաներով են հետաքրքրվում, տարիքավորները՝ տարրեր և այլն: Ի՞նչ անել այս խայտարդետույթյան դեպքում:

— Միակ միջոցը դրա դեմ, նախապատ-
րաստական շրջանում, լավ կազմակերպելն
է, հետո -- ասացինք փոքրիկ խմբակներ
կազմելը:

Միության գծով, հենց սկզբից, լավ
պիտի պարզաբանել կազմակերպվող եքըս-
կուրսիաների ծրագիրը՝ վորպեսզի մարդիկ
կանոնավոր ընտրություն կատարել:

Հետո խմբակավորները ճանապարհին,
հանգստի միջոցներին, պիտի շփվեն, զրու-
ցեն անհատների հետ իմանան նրանց պա-
հանջները և մտցնեն յենթախմբակների մեջ,
աշխատեն բավարարել բազմապիսի պահանջ-
ներին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Ո՞Վ Ե ԿԱԶՄԱ-ԿԵՐՊՈՒՄ Միութենական մարմինները եքսկուրսիոն աշխատանքի ընդհանուր ծրագիրը, մարշրուտներն են կազմում, լուծում են՝ կազմակերպչական, մեթոդական կարևոր հարցերը: Բայց ամեն մի առանձին եքսկուրսիա պետք է սկիզբ առնի տեղկոմի, կուլտ-հանձնաժողովի կամ մի խումբ ընկերների ձեռներեցությամբ:

Ներկայումս մեր ակումբներն ամրապնդվել են, ունեն ուժեր, թե ակումբային-գեղարվեստական և թե կազմակերպչական, նրանք պատվով առաջ կտանեն եքսկուրսիոն գործը: Եքսկուրսիաների կազմակերպումը պիտի կատարեն ակումբները:

Մասնաշաղկի եքսկուրսիաների կազմակերպիչը, պիտի լինի բանակումը: Իսկ վորտեղ ակումբներ չկան՝ կարմիր անկյունները, տեղկոմները և միութենական կազմակերպությունները:

Ընդհանուր ղեկավարությունը, մասնաշաղկի

յական եքսկուրսիաների, կատարում է ակումբի վարչությունը, չլինելու դեպքում միութենական այլ կազմակերպություններ, իսկ ամեն մի եքսկուրսիայի համար նշանակվում են առանձին «յեռյակներ», «հագյակներ»: Այդ կատարող մարմինների մեջ պիտի մըտնեն թե ակումբի ու միության ներկայացուցիչները, թե մասնակցողներից, և թե ղեկավար անձներից: Զանազան հանձնարարությունների համար կարելի յե ոգտագործել եքսկուրսանտների ուժերը (կապի համար, խաղերի և այլն):

ՊԱՏՐԱՍՏԻՐ Շատ կենսական, կարևոր ԱՄԵՆ ԻՆՁ բաներ կան, վոր ուշադրությունս չառնող թյան կենտրոնում պիտի դրվեն, իր ժամանակին, նախորոք պատրաստվեն:

Ամենից առաջ կապ պիտի հաստատել այն վայրի (տեղի) հիմնարկների, կազմակերպությունների հետ, վորտեղ ցանկանում եք եքսկուրսիաները դրկել: Նույնքան կենսական է փոխադրական միջոցների, սնունդի, իջեվանների, հարցերը:

Յեթե յերկաթուղով եք գնալու, ժամանակին պիտի հայտնել յերկաթուղու վարչությանը, ժամանակին տոմսեր ստանալ, ապահովել տեղերի խնդիրը:

Յեթե ավտոներով կամ այլ միջոցներով
պիտի ճանապարհորդել, նորից շտապ պիտի
շարժվել, ամեն ինչ նախորոք անել, ժամա-
նակին:

ՀԱՎԱՔԱՏԵՂԵՐ, Հավաքվելու համար տեղ
ԲԱԶԱՆԵՐ կարելի չե ունենալ բանակու-
մբը. յեթե ակումբ չկա, քաղաքի կենտրոնում
մի վորեն տեղ: Ցանկալի չե, վոր ամեն մի
միություն ունենա իր համար առանձին,
մշտական հավաքատեղի: Այդ հավաքատեղին
պիտի կահավորված լինի, դարդարված պլա-
կատներով, լողունգներով: Հավաքատեղում
իր ժամանակին, պիտի լինեն մի-յերկու
ընկերներ կազմակերպիչներից, վոր ընդու-
նեն մարդկանց, բացատրություններ տան և
այլն:

Յեթե միորյա եքսկուրսիա ե կազմա-
կերպվում, ասենք՝ քաղաքի այգիներում,
մոտակա անտառում և այլն, պիտի կազմա-
կերպել (մի վրանում և շենքում) նաև ըն-
դունման պունկտ: Այդ ընդունման պունկ-
տում պիտի ունենալ տեղեկատու բյուրո,
վորն ամեն տեսակի տեղեկանքներ կտա
եքսկուրսանտներին, պունկտում պիտի ստեղ-
ծել հարմարություն՝ եքսկուրսանտների շո-
րերն ու իրերը պահելու, ունենալ փոքրիկ

ապտեկա, նախաճաշ և ճաշ պատրաստելու
համար հարմարություններ և այլն:

Իսկ յեթե եքսկուրսիան հեռավոր ե,
տեղում չե մի քանի որ, անհրաժեշտ ե ոգ-
ավել միայն յեղած բազաներից:

Վրաստանում և Ադրբեջանում, նույն-
պես և Անդրկովկասի բոլոր խոշոր քաղաքնե-
րում կան եքսկուրսիոն բազաներ: Հայաս-
տանում առայժմ չկան, բայց լուսժողովոմա-
տը անպայման պիտի կազմակերպի, թե չե
անհնարին ե եքսկուրսիոն գործը տանել,
առանց բազաներ ունենալու:

Միութենական կազմակերպությունների
միջոցով նախորոք պիտի կապվել համապա-
տասխան վայրի հետ, վորպեսզի բազանե-
րում տեղեր տրվեն:

ՓՈԽԱԴՐԱԿԱՆ Շատ կարևոր ե եքսկուրսիոն
ՄԻՋՈՑՆԵՐ գործում, փոխադրական մի-
ջոցների հարցը: Առաջուց պիտի մտա-
ծել դրա մասին: Ամենից լավն այն կլի-
նի, յեթե ամեն մի եքսկուրսիոն խումբ,
ասենք 40—50 մարդ, ստանա առանձին հար-
մարություն՝ առանձին վագոն, ավտոներ,
լուսկաներ և այլն: Պիտի աշխատել չխառ-
նվել կողմնակի հասարակության հետ, չե
վոր եքսկուրսիաների մեջ կուլտ-աշխա-

տանքներ պիտի տանել, միասին յերգել,
զվարճանալ:

ԾՐԱԳՐԻ ԼՐԻՎ Մեզնում նկատվում է, վոր
ԿԱՏԱՐՈՒՄՆ նախ շատ եքսկուրսիան խմբեր
քնավ ծրագիրը չեն ունենում, շատերն ել
մանրամասն չեն կազմում ծրագիրը, մաս-
սայականացնում: Սա վոչնչի նման չէ: Ա-
ռանց մանրամասն, կանոնավոր կերպով
մշակած ծրագրի, աշխատելը՝ խալտուրա չէ,
նշանակում է խարխալել, մի բան տակից-
զլխից անել:

Ծրագիրը պիտի մանրամասն լինի, ծը-
րագրի կետերի կատարման ժամանակը նա-
խորոք պիտի գրել (որինակ. առավ. ժամը
9-ին դուրս գալ դեպի X կանգ առնել Y տե-
ղում):

Ծրագիրը պիտի աշխատել չխախտել,
բայց յեթե անկախ ձեզնից խախտվեց, եքս-
կուրսիայի ծրագրի մեջ մտցրեք այդ փոփո-
խությունը և հարմարացրեք հետագա անե-
լիքներին:

ԿԱՐԳ ՈՒ ԿԱՆՈՆ Բավական է, վոր մասսա-
յական եքսկուրսիայում մի քանի հարբած-
ներ յերևան, կամ մի-յերկու անկարգներ և
ամբողջ տալավորությունը, կոլլեկտիվ ուրա-
խությունը կփոխվի: Կազմակերպիչները,
զիտակից ընկերները խստիվ պիտի հետևեն

վորպեսզի վոչ մի անկարգություն, անկա-
նոնություն, մանավանդ խուլիգանության
և վոչ մի դեպք չլինի:

Յեթե եքսկուրսիան մեծ խումբ է, ա-
սացինք, պիտի բաժանել փոքր խմբակների,
խոկ այդ խմբակներում նշանակել խմբակա-
վարներ: Ահա այդ խմբակավարներն են,
վոր մեծ ուշագրություն և յեռանդ պիտի
թափեն պրոլետարական կարգ ու կանոն
ստեղծելու մասսայական եքսկուրսիաներում:

Կազմակերպիչները, այդ խմբակային
ղեկավարները, խիստ միջոցներով, հրաման-
ներով, ստրաժնիկությամբ չեն, վոր որինա-
կելի կարգ ու կանոն պիտի ստեղծեն, այլ
հենվելով բոլոր ընկերների ինքնագիտակ-
ցության, ներքին, ինքնաբուխ դիսցիպլի-
նայի վրա: Վորպեսզի դիսցիպլինան եքս-
կուրսիաների կամքի հակառակ չխախտվի
ամեն հարմարություն իր տեղին պիտի լինի:

Բոլոր խմբակների միջև կապ պիտի լի-
նի, վելոսիպետիստ ընկերների, հատուկ «կապ
պահողների» միջոցով: Ամեն մի խմբակում
քայլելու, կանգնելու և յերգերի համար,
ինչպես պիտի ենթարկվի մոտ է, պիտի ունե-
նալ սիգնալիզացիա:

Ղեկավարները և խմբակները նշաններ

պիտի կրեն թեւրին և կենդանի կապի մեջ
լինեն միմյանց հետ:

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵ- Վորտեղից միջոցներ - ճա-
րի ֆիւսնսնէրը բել, ով պիտի հոգա ծախսե-
րը: Ահա հարցեր, վոր գործնական, եյական
նշանակաւթյուն ունեն:

Ինչպես ամբողջ եքսկուրսիոն գործի,
պարզ է, վոր նույնպես և նրա ֆինանսա-
կան մասի կազմակերպումը իրենց վրա պի-
տի վերցնեն միութենական կազմակերպու-
թյունները: Միութենական մարմիններն են,
վոր արտոնյալ տոմսեր պիտի ձեռք բերեն,
իրենց կուլա-ֆոնդից միջոցներ տրամադրեն
եքսկուրսիաներին, ներկայացումներ-հան-
դեսներ կազմակերպելու միջոցով, զարկ
տան մասսայական եքսկուրսիաներին:

Ցանկալի չէ, վոր քիչ ստացող բանվոր-
ները իրենց սուղ միջոցներից խոշոր ծախ-
սեր չանեն. նրանց պիտի ամեն ինչով ո-
ժանդակել:

Եքսկուրսանտները նույնպես անմասն
չպիտի լինեն: Ճաշը պիտի լինի նրանց
հաշվին, յերկաթուղիների ծախսերը նույն-
պես: Բազաների ծախսի մի մասը եքսկուր-
սանտների վրա կարելի չէ զցել, մյուս մա-
սը արհեստագործութեան:

ՃԱՄԲԻ ՀԱՐՄԱ- Եքսկուրսիաների համար մըշ-
րոթթոններ տապես պիտի ունենալ մի
քանի ճանապարհորդական հարմարություն-
ներ. այսպես՝ վորոշ թվով կրուժկաներ, մի
քանի մեծ թեյամաններ, ջրի ամաններ,
շարժական ապուշկա, դանակներ, վրաններ,
բահեր, գամակներ, բոտանիզարկաներ (մի-
ջատներ և այլն պահելու): Ցանկալի չէ
այնպես անել, վոր եքսկուրսանտների մեջ
լինի մի լուսանկարիչ զանազան տեսարան-
ներ և եքսկուրսանտներին նկարելու համար:

ԻՆՉ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՏԱՆԵԼ ԵՔՍԿՈՒՐ- ՍԻԱՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋԸ

ԵՔՍԿՈՒՐՍԱՆ-
ՏԻՆ ՊԻՏԻ ՊԱՏ-
ՐԱՍՏԵԼ

Ասենք թե, ամեն բան
կազմակերպել էք՝ պատրաստ
ե. ել ի՞նչ հիմնական անե-
լիքներ ունեք:

Ամեն անգամ, յերբ միայն զրոսանքի
համար չե եքսկուրսիան, այլ նպատակ ունի
ծանոթացնել մասնային՝ տնտեսական, ար-
տադրական, շինարարական, պատմա-հեղա-
փոխական կամ մի այլ հարցի հետ պիտի
նախքան մեկնելը, մի քանի որ առաջ, հրա-
վիրել եքսկուրսիային մասնակցողներին, մի
կամ մի քանի զեկուցումների, զրույցների
միջոցով նրանց գաղափար տալ այն հիմնա-
կան հարցերի մասին, վոր գնալու յեն տե-
սելու: (Որինակ՝ նախորոք մի զեկուցում
Ջագեսի մասին, Ալլահվերդու մասին, Բագ-
վի նալթարդյունաբերության մասին ելն):
Վոր մի եքսկուրսիա անպատրաստից

հանկարծակի չպիտի լինի: Եքսկուրսիան
սյուրսյուրիզ չե: Ամեն մի եքսկուրսիա մի
միայն պիտի լավ իմանա եքսկուրսիայի
նյութը՝ թեման, այլև նա իրեն պարզ պիտի
պատկերացնի եքսկուրսիայի բովանդակու-
թյունը:

Յեթե ասենք, Հայաստանի պղնձաար-
դյունաբերության մասին եքսկուրսիա եք
կազմակերպել, նախապատրաստական զե-
կուցման եք հրավիրում միության անդամ-
ներին, պարզ ե, նրանք կգան, վորոնք հետա-
քրքրվում են այդ հարցով, ցանկություն
ունեն գնալ տեղում ծանոթանալ պղնձաար-
դյունաբերությանը:

Պարզ ե, վոր ձեր կազմակերպած, այդ
նախապատրաստական զեկուցումը, պիտի
լինի ազիտացիա, հետաքրքրություն ա-
ռաջացնելու մի զենք՝ տվյալ եքսկուրսիան
գլուխ բերելու գործում, բայց վոր թե ման-
րազննին դասախոսության բնույթ ունենա,
վոր մասսան ել կարիք չզգա գնալ տեսնե-
լու:

Նախապատրաստական զրույց-զեկու-
ցումները՝ մեկնելուց 1—2 որ առաջ պիտի
կազմակերպել, վորպեսզի հոգեբանական
տրամադրություն տաճանա, տեղ հասնելուն
պես հիշեն լուծները:

Յանկալի յե, վոր այդ զրույց-դեկու-
ցումները անցկացնեն, վոչ թե հատուկ մար-
դիկ, այլ այն դեկավարները, վոր մեկնելու
յեն խմբի հետ և ամբողջ եքսկուրսիայի ըն-
թացքում տալու յեն բացատրություններ,
վերջում պարզելու յեն արդյունքները:

ԱԿՈՒՄԲՆԵՐԸ Մասսայական եքսկուրսիա-
ները պիտի կապված լինեն
ՅԵՎ ՄԱՍՍԱՅԱ- ակումբների հետ: Ակումբն
ԿԱՆ ԵՔՍԿՈՒՐ- ամբողջովին և նրա բոլոր
ՄԻԱՆԵՐԸ խմբակները յեռանդուն մասնակցություն
պիտի ունենան եքսկուրսիաներին: Բոլոր
խմբակներն ել հսկայական գործ ունեն ա-
նելու մասսայական եքսկուրսիաներում:

Ասենք թե 100—150 մարդ ակումբի
վարչության ջանքերով կազմակերպվել են
և գնացել 4—5 վերստի վրա գտնվող Խոր-
հրդային տնտեսությունը, կամ հիդրոկա-
յանն ու նրա ձորը եքսկուրսիայի, ինչ պի-
տի անեն ակումբային խմբակները:

Ահա թե ինչ՝

ա. Ք ա դ խ մ բ ա կ ը.— դեկավարվելով
եքսկուրսիայի նյութով և ընթացիկ քաղա-
քական մոմենտով-պիտի կազմե լոգոնգնե-
րի և պլակատների նախագծերը, նյութ պի-
տի տա (քաղաքական) ինսցենիրովկայի,
խաղերի և այլն: Եքսկուրսիայի վայրի և նը-

րա տնտեսական նշանակության հետ պիտի
ծանոթացնի եքսկուրսանտներին (զրույցի
և այլ միջոցներով):

բ. Պ բ ո ֆ խ մ բ ա կ ը.— Պիտի ոգնի
քաղխմբակի աշխատանքներին, հետո, եքս-
կուրսիայի ժամանակ, իր մի քանի անդամ-
ների միջոցով, հետազոտե (զրույցի, կեն-
դանի շփման միջոցով) բանվորական մաս-
սայի պահանջները, զրույց ու վեճեր առա-
ջացնի ընթացիկ պրոֆհարցերի շուրջը:
Մասսայի առաջադրած հարցերը, վերադար-
ձից հետո, դեկուցումների, պարամունքնե-
րի նյութ դարձնի և այլն:

գ. Գ բ ա կ ա ն խ մ բ ա կ ը.— Կարող ե
հատուկ նյութեր գրել տվյալ եքսկուրսիայի
համար և կամ ամառվա պատրաստած ընտիր
նյութերից պատմվածքներով, վոտանավոր-
ներով, ֆելետոններով՝ հետաքրքիր ու գրա-
վիչ դարձնել եքսկուրսիան, ապա և նոր
նյութեր հավաքել իր խմբակի ներքին աշ-
խատանքների համար:

Յերգ-յերաժշտական խմբակներին, նույն-
պես և նկարչական-թատերական, կենդանի-
լրագրերի խմբակների աշխատանքը պարզ ե:

Պ ա տ ի լ բ ա գ ի ը.— Չմեռվա ըն-
թացքում և առանձնապես մարտ ամսից,
պիտի նյութեր տեղավորի, բացատրական

հողմածներին, տեղկումի ընդունած ծրագրի ու
մարշրուտների քննության միջոցով մաս-
սաներին տեղյակ դարձնի՝ եքսկուրսիոն
աշխատանքներին: Ամեն մի առանձին եքս-
կուրսիա պիտի անդրադառնա պատի լրա-
գրի հայելում՝ հողմածներին, տպավորու-
թյուններին, ֆոտո և կարեկատուրային նը-
կարներին միջոցով:

Հետո. մասսայական եքսկուրսիան մար-
դուս հանում է ամենորյա վիճակից և բը-
նության գրկում, գեղածիծաղ, վոգևորվող
պայմաններում, ինչ վոր ներքին պահանջ
և զգում մարդս մի բան գրելու, ստեղծա-
գործելու:

Սա բոլորիս հայտնի յե:

Ի՞նչ պիտի անել, այս ստեղծագործա-
կան տրամադրությունները անուշադրու-
թյան չմատնելու համար:

Կարելի չե ունենալ մի-յերկու հատ մեծ
տետրակներ, վորտեղ ընկերները կգրեն ի-
րենց տպավորությունները, վոտանավորներ
և այլն: Կարելի չե հենց այդտեղ կազմա-
կերպել պատի լրագիր, կարելի չե թերթիկ-
ներ բաժանել, անկետաներ ցրել և ի մի հա-
վաքել ընկերների տպավորությունները:

Ցանկալի չե նախքան մեկնելը, ընկեր-
ներին զրույցների ժամանակ բացատրել

վորպեսզի ունենան մշտական եքսկուրսիոն
հուշատետրեր, վոր միշտ գրեն իրենց զրո-
սանքների, եքսկուրսիաների հուշերը:

Ա. կ ու մ բ ա յ ի ն գ ռ ա դ ա ր ա ն ը
հույնպես շարունակ պիտի ճանապարհորդի
եքսկուրսիաների հետ: Գրադարան-ընթեր-
ցարանը պլակատների միջոցով խորհուրդ-
ներ պիտի տա եքսկուրսիայի հետ կապված
հարցերի պատասխանն այս կամ այն զըր-
քում գտնել, գրադարան-ընթերցարանը բաց
ողում մի-յերկու կարևոր հարցերի մասին
կարող և կազմակերպել բարձր ընթերցում-
ներ և այլն:

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՅԻ Ամեն մի եքսկուրսիայից
ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ հետո, պիտի հավաքել եքս-
դիՏԻ ԽՈՐԱՅՆԵԼ կուրսանուներին և վերլուծել,
քննել եքսկուրսիայի հիմնական հարցերը:

Զրույցների միջոցով, առաջի հերթին
պիտի բացատրել, պարզել այն հարցերը,
վորոնք, զանազան պատճառներով, մնացել
են մութ, չեն բացատրվել եքսկուրսանու-
ներին:

Տեսածը հիմնավորելու ամենալավ մի-
ջոցներից մեկն էլ այն է, վոր խմբակավարը
հարց ու պատասխանի միջոցով հիշեցնի
եքսկուրսանուներին, պարզաբանի, ամփոփի,
տա սինթեզը (համադրումը) եքսկուր-
սիայի բոլոր հարցերի:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԻՉՆԵՐԻ ՈՒ ՂԵԿԱՎԱՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Այնքան, վորքան դեռ նորությունն է մեզնում եքսկուրսիոն գործը, վորքան դեռ լայն գաղափար չկա եքսկուրսիաների կըրթական-գաստիարակչական կարևոր նշանակության մասին, այդ իսկ պատճառով էլ, մինչ այժմ մեզնում եքսկուրսիոն խմբակներին չեն տրամադրում հատուկ ղեկավարներ: Պարզ է, վոր եքսկուրսիան կվերածվի միայն զբոսանքի, «թամաշայի», յեթե «յուլագնան» առանց ղեկավարների: Ընդհանուր կարգ է ընդունված Ռուսաստանում, 20—25 եքսկուրսիոն խմբակին տրամադրել մեկ ղեկավար, իսկ մասսայական եքսկուրսիաներին (100—200 և բարձր) յուրաքանչյուր 50-ին մի ղեկավար:

Ամեն մի ղեկավար պիտի իմանա՝ ա) այն նյութը, վոր ինքը բացատրելու յե եքսկուրսիայի ժամանակ, բ) իմանա թե ինչպես պետք է հեշտ և հասկա-

նալի կերպով պարզել (մեթոդը), լավ ծանոթ լինի եքսկուրսիոն մասսայի կազմին, սոցիալական բնույթին:

Մասսայական, բազմամարդ եքսկուրսիաներում, չի ոգնի չոր մասնագիտությունը. ղեկավարը պիտի լինի՝ յերիտասարդ, վառվառ, վոգեորվող, մասսայիկ:

Ղեկավարները ամենից առաջ կազմակերպչական ընդունակություն պիտի ունենան, վորպեսզի բոլոր շնորքով ուժերին, կուլտ. ուժերին համախմբեն իրենց շուրջը և հենվելով նրանց ինքնագործունեյության վրա, ամեն ինչ իր ժամանակին հասցնեն:

Հիմա մի հարց է ծագում—վորտեղից գտնել այդպիսի ղեկավարներ:

Ահա թվենք: Ամենից առաջ ակումբային ակտիվից պիտի գտնել, հետո կան բավական ուժեր. միության անդամ համալսարանական ուսանողությունը, պրոֆակտիվը և ինքը բանվորական լայն մասսան, վոր բավական թվով լավ կազմակերպիչ-ղեկավար ընկերներ ունի:

Ցանկալի յե միջմիութենական և խոշոր միությունների գծով, ակումբներին կից ունենալ մշտական խմբակ՝ եքսկուրսիոն կազմակերպիչ-ղեկավարների և սխառնա-

տիկ պարապմունքների միջոցով, վերակա-
վորել, պատրաստել եքսկուրսիոնիստների
կազմեր: Սույն բանվորական կենտրոննե-
րում կան հատուկ դպրոցներ, դասընթացք-
ներ եքսկուրսիոն զեկավարների համար:

ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ. — Եփսոսոսիաներ Վրաստա-
նում յեվ Ադրբեջանում:

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Այս մարշրուտները առաջին փորձն են Հայաստանի սահմաններում հնարավոր եքսպլուատիաների գլխավոր ուղիները նշելու: Աշխատել ենք ցույց տալ թե այդ ուղիների ինչ յերևույթների վրա կարելի չե դարձնել եքսպլուատանտի դիտողությունը: Այդ ցուցմունքները ոգտավետ կարող են լինել նաև այն անձնավորությունների համար, վորոնք տեղերում, տեղական բազաներում կուղենան յեկվորների համար ուղեցույց հանդիսանալ նրանց շրջագայությունների ժամանակ:

Հայաստանից դուրս, Անդրկովկասյան մյուս հանրապետությունների համար բերված են միայն այն մարշրուտները, վորոնք թիֆլիսից տանում են դեպի ծայրակետերը՝ Բաթում, Բազու և Վլադիկավկաս:

Գրքույկը կազմել ենք ՀՍԽՀ Կենտր. Գավառագիտական Բյուրոյի ունեցած նյութերի հիման վրա:

№ 1. ՅԵՐԵՎԱՆ — ԴԻԼԻՋԱՆ

(113 կլմ. խճուղի)

ՅԵՐԵՎԱՆ (1042 մ. ծովի մակերևույթից)

Յերևանը վորպես Հայաստանի Ս. Խ. Հանրապետության մայրաքաղաք Հանրապետական բարձրագույն հիմնարկները: Ժողկոմխորհ, Կենտգործկոմ (Լենինի փողոց):

Զրոսանք Արովյանի (Սուրեն Սպանդարյանի արձանը) և Շահումյանի փողոցներով, Կոմունարների այգու մ (Ստյոպա Ալլաի վերդյանի արձանը), հին արհեստանոցների և քարվանսարանների թաղով, հին բազարով, Կոնդ քաղաքամասով:

Այց Սարգարի պալատի (Կանանոց և մեջիդ) միացորդներին: Տեսարան դեպի Մասիսները, Արագածն ու Հրազդանի ձորը: Գյոյ-մեջիդ և իր բակը: Հին թրքական բաղանիք:

Այց Նորքին:

Յերևանի պլանը: Ծանոթություն նոր
պլանի հետ:

Յերևանի այգիների վոռագումը. Հրազ-
դանից և Գետառից հանած առուները:

Խորում-բուլաղ. Հրազդանի ձորի բա-
զալտի և տուֆի շերտերը: Հիդրոշեն (2.800
ձիաուժ.)—առու, մեքենաների շենքը. հիդ-
րոշենի նշանակությունը:

Զրմուղ: Նոր բաղանիք — (Խորհուրդնե-
րի փ. 14):

Յերևանի պտղաբուծությունն ու այգի-
գործությունը: 1 խորհրդային տնտեսու-
թյունը (նախկին Սարգարի և կից այգիներ-
ը — 67 հեկտար) — նրա գիտական և գործնա-
կան նշանակությունը: Ողերևութաբանական
կայանը՝ Հայաստանի կենտրոնական կայան:

Պատուհների չորացում և կոնսերվացում:
Կոնսերվի գործարան — (Լենինի փողոց, 9).

Գինեգործությունը Յերևանում: Հին
հնձան և հին նկուղ՝ կարասներով: «Արարատ»
տրեստը և իր գործարանը (Շահումյան փո-
ղոց 31) — գինեգործական, ողեքարշ, կոն-
յակային բաժինները, նկուղները, տակառա-
շինարանը: Կարմիր անկյուն:

Հայրամբակ և նրա գործարանը (յեր-
կաթուղու կայարանի մոտ). — բամբակազտա-

րան, ձեթի և ոճառի գործարաններ: Կարմիր
անկյուն:

Կաշիի գործարաններ՝ 1-նը (կայարանի
մոտ) և 11-րդը (Հրազդանի ափին). նոր սար-
քավորում. սոսնձագործության և մուշտակ-
ների բաժիններ, ելեքտրաղաց:

Գարեջրի գործարան (Հրազդանի ափին):
Լիմոնադի գործարան («Արարատ» գոր-
ծարանի մոտ):

Ծխախոտի գործարան (Ղանթարի մոտ)
Մեխանիկական գործարան (Լենինի
փող. 28) — մեխանիկական (փականագործ և
շրջատաշ) բաժին, ձուլարան, դարբնոց,
կաղապարանոց:

Կարրիտի գործարան (կայարանի մոտ):
Գորգի արհեստանոց (Մսի շարք, 38).
տեղական և յեվրոպական նախշեր. բուսա-
կան ներկեր:

Հայկինո (անկյուն Սպանդարյան և
Տերյան փ. փ.) աղցիոներական ընկերու-
թյունը կինոլաբորատորիայով և կինո գոր-
ծարանով:

Տպարաններ՝ ա) Պոլիգրաֆտրեստի 1-ին
(Ռուբենի փ., Կուլտուրայի տուն) — լինոտիպ
և ձուլարան, և 11-րդ (անկյուն Սպան-
դարյան և Րաֆֆու փ. փ.) — ցինկոգրաֆիա,
վիմագրատուն, գծարան, կազմատուն, և բ)

Պետհրատի (Պորհուրդների փ. 2) տպարան
կազմատնով:

Պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները:
Կոոպերատիվի ցանցն ու աշխատանք-
ները:

Կ Ր Թ ա կ ա ն հ ա ս տ ա տ ու թ յ ու ն-
ն է ր. -- 1. Պետհամալսարան (Արովյան փ.)
— մանկավարժական (պատմա-լեզվագիտա-
կան, կենսաբանական և մաթեմատիկական
բաժիններով), սոցիալ-տնտեսական, բժշկա-
կան, գյուղատնտեսական, տեխնիկական
ֆակուլտետներ: Լաբորատորիաներ—քիմի-
ական, ֆիզիքական և ֆիզիոլոգիական. բնա-
պատմական թանգարան: Կաթնատնտեսա-
կան ֆերմա, Անատոմիկոլմ: Գրադարան:

2. Կոնսերվատորիա (Սպանդարյան փ.
60)—դաշնամուրի, ջութակի, վիոլոնչելի,
արևելյան գործիքների, փողավոր գործիքնե-
րի և յերգեցողության դասարաններ:

3. Փեղարվեստական—արդյունաբերա-
կան տեխնիկոլմ (Տպագրողների փողոց 2)—
նկարչություն և քանդակագործություն.
արհեստանոցներ. ա) ասեղնագործի (Շահ-
ումյան փ. 49) և բ) վոսկերչության (Արով-
յան փողոց 2) գ) բրուտանոց:

Թ ա ն գ ա ր ա ն ն է ր. — 1. Պետթան-
գարան (Արովյան փ. Կուլտուրայի տուն):

Բաժիններ՝ գեղարվեստական (արևմտա-
յիվրոպական, ռուսական և հայկական ար-
վեստ), հնագիտական (քարե, բրոնզե և յեր-
կաթե դարերի իրեր. քանդակներ. Անիի հը-
նություններ), ազգագրական, պատմագրա-
կան և հեղափոխական բաժիններ:

2. Գյուղատնտեսական թանգարան
(Կուլտուրայի տուն) և գյուղատնտեսական
լաբորատորիա:

3. Մանկավարժական թանգարան (Ա-
միրյան փ. 26)—Ֆիզիկո-քիմիական, բնա-
պատմական, աշխարհագրական և հասարա-
գիտական բաժիններ. արհեստանոց:

Հ ա ն ր ա յ ի ն մ ա տ ե ն ա դ ա ր ա ն
Ա. Ֆ. Մ յ ա ս ն ի կ յ ա ն ի ա ն վ ա ն, —
(Սպանդարյան, 1. Կուլտուրայի տուն)—մոտ
200 հազար գիրք. ընթերցարաններ հասա-
կավորների և մանուկների համար:

Բ ժ շ կ ա կ ա ն հ ա ս տ ա տ ու թ յ ու ն-
ն է ր. — 1. Տրոպիկական ինստիտուտ (Արով-
յան փ. 41)—մալարիայի հետազոտություն.
պայքար մալարիայի դեմ:

2. Լենինի անվան կլինիկական ինստի-
տուտ (Արովյան փ., Համալսարանին կից)
— 140 մահճակալ. տերոպևտիկ, նյարդային,
խիրուրդիական և մանկաբաժնական-գենիկո-

լողիական բաժանմունքներ. ռենտգենյան
կարիներ. ելեկտրոբուժարան:

Անչափահասների ուղղիչ կրթական գա-
ղութ (Կոնդ):

Գյուղացու տուն. — (Գյուղացու
2-րդ փ. 3): — Մահճակալներ. սայլերի և
տավարի բակ: Գյուղատնտեսական գործիք-
ների ցուցագրական պահեստ:

Յերևանի անցյալը: Յերևանի խաների
կառավարությունը: Ռուսաց տիրապետու-
թյան հաստատվելը: Յերևանը XIX և XX-րդ
դարերում:

Հեղափոխական շարժումները Յերե-
վանում:

Կուսակցական բարձր հիմնարկ-
ները: ՀԿԿ Կենտկոմ և Յերևանի Գավկուս-
կոմ (Արովյան փ. 33 և 34): Ազիտ կարի-
ներ (ծանոթություն կուսլուսավորության
աշխատանքներին):

ՔԱՆԱՔԵՌ Յերևանի և Արարատյան
դաշտի տեսարանը Քանաքեռի կողմից. Մա-
սիսներն ու Արագածը Քանաքեռից: Արով-
յանի տունը:

ՊՏՂՆԻ, ԵՅԼԱՌ, ՍՈՒԽՈՅ ՖԱՆՏԱՆ,
ՆԵՐՔԻՆ ԱԽՏԱ. — Յերկրաբանական կազմու-
թյունը. որսիղիանի («սատանի յեղունգի»)
շերտեր:

Տնտեսության փոփոխվելը՝ յերկրի
բարձրանալուն հետ միասին:

Պտղնու հին տաճարը:

Եյլառի սեպագիր արձանագրությունը:

ՅԵԼԵՆՈՎԿԱ (1940 մ. ծովի մակ.): Ծա-
նոթություն ուս ազգաբնակչության Հայաս-
տան գաղթելու հանգամանքների հետ: Ռուս-
ների նիստ ու կացը և տնտեսությունը.
տարբերությունը տեղական նիստ ու կացից
ու տնտեսությունից. ուսական տարրի և
տեղացիների փոխհարաբերությունը նախա-
հեղափոխական շրջանում և Խորհրդային լի-
խանություն հաստատվելուց հետո: Ռուսա-
կան և տեղական կուլտուրաների փոխազ-
դեցությունը:

Մալականների կրոնական հայացքները,
Պրիգուններ:

ՍԵՎԱՆԱ ԼԻՃ (1925 մ. ծովի մակ.):
վութից):

Շրջագայություն Սևանա լճով շոգենա-
վով:

Լճի տարածությունը (ամենամեծ յեր-
կարությունը՝ 72,5 կլմ., ամենամեծ լայնու-
թյունը՝ 37,5 կլմ., մակերեսով՝ 1.398,7 ք.
կլմ.) և հատակի ձևն ու խորությունը (ա-
մենախոր տեղը կղզու հյուսիս արևելյան
կողմը՝ 95 մետր), լճի հրաբխային ծագումը

(չե պարզված՝ արդյոք մի ահագին հանգած հրաբուլիսի խառնարան ե, թե՞ հին հրաբուլիսների շրջանակի մեջ իջած յերկրակեղևի բեկոր, թե՞ հրաբուլիսային ուժերի գործունեությունից բերանը գոցած ահագին ձոր): Լճի ջրի մակերեսի պարբերաբար բարձրանալն ու իջնելը: Լճի բուսական և կենդանական աշխարհները: Սևանա լճի ձկները. սիգի ձկան բուծումը: Ձկնաբուծական կայան ձկնագիտական բաժնով: Ձկնորսություն հին և նոր ձկերը և չափերը: Ձկան արտահանություն նախկին և այժմյան կազմակերպությունը:

Նավարկությունը Սևանա լճի վրա:

Սևանա լճի վոդոգողական նշանակությունը: Նոր ծրագիրներ:

Սևանա լճի ավազանի անցյալ կյանքը: Մարդու սկզբնական կայաններ այդ ավազանում: Ուրարդական մնացորդները. Որթաքլուի, Քոլադուանի, Չաղալուի բեռնագիրները: Սևանա լճի ավազանը վորպես Սյունիքի մի մասը: Այրիվանք. Նորագույն Սևանա կղզին և նրա վանքերը:

Արշալույս և վերջալույս Սևանա կղզու վրա:

ՍԵՄՅՈՒՆՈՎԿԱ (2170 մ.):

Վերելք գետի լեռնանցքը Արաքսի հով-

տից գետի կուրի հովիտը (Ջրբաժան), Տարբերություն Յելենովկայի և Սեմյոնովկայի տնտեսությունից մեջ: Պանրագործարան:

Տեսարան արշալույսին և վերջալույսին գետի Սևանա լիճը:

Ռուս գաղութների դասավորությունը քաղաքականությունը Հայաստանում-ցարական ժամանակ (լեռնանցքներին և ճանապարհների հանգույցներին):

ԴԻԼԻՉԱՆ (1257 մ.):

Եջք խճուղու զիկզակներով: Դիտողություն Դիլիջանի անտառի:

№ 2. ԴԻԼԻՉԱՆ-ԱՆՍՏԱՏԱ

(75 կմ.):

ԴԻԼԻՉԱՆ (1257 մ. ծովի մակ.):

Դիլիջանը վորպես գավառի կենտրոն: Գավառի բաժանումը ըստ գավառամասերի: Դիրքն ու կլիման: Գետի աջակողմյան ափին սարալանջի սահումը:

Տեղական անտառը, չամի պուրակներ: Անտառային տնկարան: Պտղաբուծությունը և նրա աջողությունները:

Անասնաբուծության նրա դիտական և գործնական նշանակությունը: Արհեստներ:

փեթականոց, պտղաբուծարան և պտղատու
պարտեզ: Կաթնատնտեսություն:

Կոռպերատիվ ցանցը գավառում:

Դիլիջանի նշանակությունը Ղազախի
քոչվորների քոչի ժամանակ:

Դիլիջանը վորպես կլիմայական կայան:
Սանատորիա:

Բանակումը:

Հեղափոխական շարժումները Դիլիջա-
նում և նրա գավառում: Դիլիջանի կատա-
րած դերը Հայաստանի խորհրդայնացման
միջոցին:

ԱՂՍՏԱՖԱ ԳԵՏԻ ՑՈՐԸ

Ձորի յերկրաբանական կազմությունը:
Հանքային հարստությունները: Վիճագրա-
կան քարահանք:

Անտառների դասավորությունը: Պտղա-
տու ծառերի տեսակների դասավորությունը
ձորի ուղղությամբ՝ տեղի բարձրության
համեմատ:

Ջ ա ռ խ ե չ. Ի ջ և ա ն.—նրանց տըն-
տեսական դերը շրջակա գյուղերի նկատ-
մամբ:

Թ ա ռ ս ա չ ա յ ի ձորը վորպես ճանա-
պարհ դեպի Սևանա լճի հյուսիս-արևելյան
ափերը (Նաղեժգինո գյուղը):

Աղստաֆա—Դիլիջան խճուղին վորպես

Ղազախի քոչվոր ազգաբնակչության գլխա-
վոր ուղին դեպի յայլաները: Այդ խճուղին
վորպես Այրարատյան դաշտը Կուր գետի
հովտի հետ կապող գլխավոր ճանապարհը
մինչև Թիֆլիս—Յերևան յերկաթուղու կա-
ռուցումը: Աղստաֆա-Դիլիջան-Յերևան յեր-
կաթուղեգծի կառուցման ծրագիրը:

Ձորի պատմական անցյալը. «Ձորա-
փոր»—«Կայան»: Նրա կուլտուրական վայրե-
րը: Այց՝ Հաղարծնի, Զուխտակ և Գոշա
վանքերին: Ամրոցների մնացորդները: Ձորը՝
վորպես թաթարաց արշավանքների տա-
րածման գլխավոր ուղիներից մեկը Կուրի
ստորին տափաստաններից դեպի Հայկական
լեռնաշխարհը:

ՂԱԶԱԽ-ԱՂՍՏԱՖԱ յերկաթուղային կայ-
արան—[Աղբբեջան] (320-310 մ. ծովի մակ):

Ղազախի դաշտը: Աղստաֆ և այլ լեռ-
նային գետերի վոռոգողական նշանակու-
թյունը: Ազգաբնակչության տնտեսության
կրկնակի բնույթը—յերկրագործությանն ու
անասնապահությունը: Անասնապահների ա-
մառային քոչը. քոչի ժամանակը, ուղղու-
թյունն ու ծավալը. ամառային յայլաների
դասավորությունը: Քոչի ազդեցությունը
տնտեսության վրա:

Հայ-թուրքական հարաբերությունները

ցարական ժամանակ և խորհրդային իշխանության որով:

№ 3. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԱՐՁՆԻ-ԴԱՐԱԶԻԶԱԳ

Մինչև Արզնի Յերեանից 23 կմ. խճուղին բաժանվում և Դիլիջանի գլխավոր խճուղուց ելլալից վեր:

Մինչև Դարաչիչագ 56 կմ.: խճուղին բաժանվում և Դիլիջանի խճուղուց ներքին-Ախտայից:

ՅԵՐԵՎԱՆ, ՔԱՆԱՔԵՌ, ՊՏՂՆԻ, ԵՅԼԱՌ տես մարշրուտ № 1:

ԱՐՁՆԻ:

Հանքային աղբյուրների բոլորական վայրերը. ջրերի բաղադրությունն ու բուժիչ նշանակությունը: Կուրորտի հիմնումը և բարեկարգումը խորհրդային իշխանության որով:

Հին պարիսպների մնացորդները:

ՍՈՒՆՈՅ ՖԱՆՏԱՆ, Ն.-ԱՌՏԱ տես մարշրուտ № 1:

ԴԱՐԱԶԻԶԱԳ (ԾԱՂԿԱԶՈՐ):

Միսխանի ձորի յերկրաբանական կազմությունը: Անտառները: Տեղական տնտեսությունը: Ազգաբնակչության կազմի մեջ մինչև խորհրդայնացումը տեղի ունեցած փոփոխությունը:

Դարաչիչագը վերադառնալուց: Հանքային տուն:

«Անապատական յերեխաների բարեկամների ընկերության «Մանկատունը»:

Հնագիտական մնացորդները: Կեչառուքի վանքը:

Զբոսանք անտառում, ծառատնկատներում:

№ 4. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԶԱԳ

17 կմ.: Սայլուղի՝ Ավանով, խճուղի՝ Դիլիջանի խճուղուց:

ՅԵՐԵՎԱՆ (տես մարշրուտ № 1):

ԱՎԱՆ:

Ավանի քարահանքը: Կիկլասյան շենքերի հետքերը քարահանքի մոտ:

Ավանի տաճարի մնացորդները:

ԶԱԳ:

2-րդ խորհրդային տնտեսություն (109 հեկտար): Խոզաբուծարան, կաթնային ֆերմա, որինակելի պտղաբուծարան, արհեստական անտառ, ծխախոտի ագարակ:

Զագավանքի մնացորդները:

№ 5. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԳԱՌՆԻ-ԳԵՂԱՐԴ

Մինչև Բաշ-Գառնի—28 կլմ., մինչև Գեղարդ—37 կլմ. Սայլուղի:

ՅԵՐԵՎԱՆ — տես մարշրուտ № 1:

ՈՂՋԱԲԵՐԴ:

Մերձլեռնային գոտու տնտեսությունը: Յերկրաբանական կազմությունը, ծովային քարացած վոստրեներ, քարայրեր:

ԳԱՌՆԻ (Բաշ-Գառնիին կից):

Գառնիի ձորը վորպես ճանապարհ Հայաստանի նախնի մայրաքաղաքներից—Արտաշարից և Դվինից դեպի Սեանա ծովի ավազանի հարավային կողմը և ապա դեպի Պարտավա (Կուրի ստորին հովիտը): Գառնի ամրոցը՝ Հռոմեյական զորքերի կայան: Ամրոցի և տաճարի մնացորդները «Տրդատի թախտ»):

ԳԵՂԱՐԴ

Անվան ծագումը: Ժայռափոր վանքերը («Այրիվանք»):

Վ Ե Ր ա դ ա Ր ձ

Շորքուլաղ-Թոխմախգյուղով կամ Գառնի գետի ձորով Ղամարլու—Արտաշարով (տես մարշրուտ № 6):

№ 6. ՅԵՐԵՎԱՆ—ՂԱՄԱՐԼՈՒ—ԱՐՏԱՇԱՐ (ԴՎԻՆ)

Յերեանից մինչև Ղամարլու՝ յերկաթուղով 31 կլմ., խճուղով՝ 30 կլմ.

Արտաշար (Դվին) գյուղը Ղամարլու կայարանից—6 կլմ. հեռու՝ սայլուղի:

ՅԵՐԵՎԱՆ (տես մարշրուտ № 1):

ՂԱՄԱՐԼՈՒ—ԱՐՏԱՇԱՐ:

Ղամարլուն վորպես տնտեսական կենտրոն Գառնի-Բասար և Վեդի-Բասար շրջանների: Գյուղերի խտությունը նրա շուրջը: Նրա աճումը նախապատերազմական ժամանակ և խորհրդայնացումից հետո:

Ղամարլուն՝ ստորագիր գոտու տնտեսության բնորոշ անկյուն: Լեռնային գետերի վոռոգողական նշանակությունը, առուները: Այգեգործությունը (Արտաշարի գինին), բամբակի, բրինձի, կունջուտի, ծխախոտի բուծումը: Սերմնափոխության հաջորդականությունը:

Կոնյակի գործարաններ:

Արտաշար-Ղամարլու-Խորվիրապ վորպես հին մայրաքաղաքների շրջան—«Վոստան»:

IV դ. կեսին հիմնած Դվին մայրաքաղաքն. նրա նշանակությունը, մանավանդ

արաքների տիրապետութեան ժամանակ
Դվինի (Արտաշարի մոտ) ամրոցի և միջնա-
բերդի ավերակները, Ս. Գրիգոր յեկեղեցին:

№ 7. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԵԶՄԻԱԾԻՆ-ԱՅՂՐԳՅՈՒ

Յերեանից մինչև Եջմիածին — 20 կլմ. խճուղի:
Եջմիածնից մինչև Այդրգյուլ սայլուղի —
15 կլմ.:

ՅԵՐԵՎԱՆ — տես մարշրուտ № 1:

ՓԱՌԱՔԱՐ գյուղի մոտ — 3-րդ Խորհրդ-
դային տնտեսություն (545 հեկտար) — դաշ-
տամշակություն (հացաբույսեր, բամբակ,
արհեստական խոտաբուծություն), որինա-
կելի ալյուր: Բրնձագութիչ և բամբակագութիչ
գործարաններ:

ԶՎԱՐԹՆՈՑ — խճուղուց մեկ կլմ. ձախ:
Ս. Գրիգոր, կամ Զվարթնոց կլոր յեռահարկ
տաճարի (VII դ. առաջին կեսի գործ) ավե-
րակները: Կաթողիկոսական ապարանքի մնա-
ցորդները: Սեպագիր արձանագրությունը:

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ (862 մ. ծովի մակ.):

Վաղարշապատը վորպես Այրարատյան
դաշտի բնորոշ գյուղ: Այգեգործական կո-
ոպերացիա: Փորձադաշտ: Շերամապահական
կայան:

Արհեստական լիճը. տեսարան դեպի
Մասիսները:

Կոոպերատիվ ցանցը գավառում:

Բանակումը:

Վաղարշապատը վորպես հայ Արշակու-
նիների մայրաքաղաք II դարից — «Նոր քա-
ղաք» — «Կայնոպոլիս»:

Եջմիածնի տաճարը. նրա սկզբնական
ձևի մասին յեղած կարծիքները, Եջմիածինը
վորպես կաթողիկոսանիստ վանք: Նրա դե-
րը հայկական կուլտուրական և քաղաքա-
կան կյանքի մեջ: (Ավանդություններ հայոց
յեկեղեցու սկզբնավորության մասին): Հին
ընտրական ձևերի մնացորդները կաթողիկո-
սի և յեպիսկոպոսների ընտրության և ոժ-
ման ժամանակ:

Եջմիածնի «Հնագիտական և պատմա-
ազգագրական թանգարանը»: Ուրարտական
սեպագիրներ, հունական և հայկական ար-
ձանագրություններ, IV-VII դ. դ. բարձրա-
քանդակ քարեր, հայկական յեկեղեցական
պատկերագրություն, ժողովրդական զգեստ-
ներ ձեռագործներ ազգագրական այլ նյու-
թեր: Գեղարվեստա-արդյունագործական ի-
րեր (1232 թ. բրոնզե կաթսան):

Եջմիածնի մատենադարանը, 8.000 ձե-

նազիրներ և 80.000 տապազիր հրատարակու-
թյուններ:

Հ ո ի փ ս ի մ եյի (VII դ. նրա քառակուսի
գմբեթավոր ճարտարապետական տիպը),
Շ ո ղ ա կ ա թ ի և Փ ա յ ա ն ե յ ի տաճար-
ները:

Գամառ-Քաթիպայի արձանը նախկին
Ճեմարանի բակում:

Տասն և հինգ կոմունարների գերեզ-
մանն ու մահարձանը—նույնտեղ: Միջմիու-
թենական բանակում:

ԱՅՂՐ-ԳՅՈՂ:

Լճի ծագումը: Նրա բուսական և կեն-
դանական աշխարհը: Ջրամբարձ կառուցված-
քը՝ Եջմիածնի հողերը վոռոգելու համար
Սև ջուրի ակունքը:

ԶեՅՎԱ գյուղի հնագիտական հուշար-
ձանները (անծանոթ նախշեր—գրեր):

№ 8. ՅԵՐԵՎԱՆ-(ԵԶՄԻԱԾԻՆ)-ԱՇՏԱՐԱԿ- ԲԱՇԱԲԱՐԱՆ-ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ—ՎԵՐԵԼՔ Ա- ՐԱԳԱԾԻ ԳԱԳԱԹԸ.

Յերևանից կարելի չե ուղեորվել կամ
ուղղակի Աշտարակ Համամլուի խճուղով,
(20 կլմ.) կամ Եջմիածնի և Ոշականի վրա-
յով (24 կլմ.):

Այս մարշրուտով Յերևանից մինչև Լե-

նինական—126 կլմ. խճուղի մինչև Բաշա-
բարան, իսկ այնուհետև սայլուղի մինչև Լե-
նինական:

ՅԵՐԵՎԱՆ-ԵԶՄԻԱԾԻՆ—տես մարշրուտ
№ 7.

ՈՇԱԿԱՆ. Հայկական գրերի գյուտարար
Մեսրոպ-Մաշտոցի գերեզմանը: Ութակող
սյունը խոյակով:

ԱՇՏԱՐԱԿ. Աշտարակի գյուղատնտեսու-
թյան տարբերությունը Այրարատյան (Վա-
ղարշապատի) դաշտի տնտեսությունից:

Մ ո ղ ն ու, Ո հ ա ն ա վ ա ն ք ի և
Ս ա ղ մ ո ս ա վ ա ն ք ի տաճարները:

Կ ա Ր Բ ի, Ու շ ի, Ղ ա զ ն ա Փ ա Ր և
Ա Ր ա Ր ա ն ի այլ գյուղերի տնտեսության
փոփոխվելը համեմատ տեղի բարձրության:
Անասնապահության դերը այդ շրջանում:
Քասախի գետի վերնագավառի բուսականու-
թյունը: Արարանի պատմական անցյալը:

ԱՐԱԳԱԾ (4083 մ.):

Վերելքը կարելի չե սկսել Աշտարակ-
Բյուրականից, կամ Բաշաբարանից, կամ
վորը գերադասելի չե, Ղազնաֆարից:

Ղազնաֆարից Դալիչայ գետի հոսան-
քով վեր: Գիշերել սարվորների (ուշեցիների)
վրաններում: Ջրվեժ: Արագածի խառնա-
րանը: Արագածի թագի ներքին և արտա-

քին կողմերը: Սառցային լճակներ: Սառցա-
րան:

Շրջակայքի տեսարանը Արագածի գա-
գաթից: Բացվող պանորամայի գլխավոր
կետերը:

Արագածի հետ կապված ավանդույթյուն-
ներն ու յերգերը:

Արագածի յերկրաբանական ծագումը:
Հողի դասավորությունը լեռան լանջե-
րին սկսած Այրարատյան դաշտից մինչև Ա-
րագածի գագաթը:

Արագածի ջրերը, նրանից բղխող գե-
տերը:

Բույսերի տեսակների փոփոխությունը
ուղղահայաց գոտիների ուղղությամբ: Տըն-
տեսության ձևերի դասավորությունը ըստ
նույն գոտիների: Արագածի տնտեսության
ապագան:

Վորսը Արագածի լանջերին:

Յայլաններ, խաշնարածությունն ու ա-
նասնապահությունը յայլաներում: Մարվոր-
ների կյանքը: Յեզիդիներ և քյուրդեր, ծա-
նոթություն նրանց տնտեսության և ազգա-
գրության հետ:

Արագածի լանջերին գտնված մեգալիտ-
ները (մենգիրներ, դոլմեններ, կրոմլեխներ),
և հին վոռոգողական սիստեմի մնացորդները:

Եջք դեպի Ղազնաֆար:

(Վոտով կամ ձիով ճամփորդողները կա-
րող են իջնել դեպի Ղշլաղ (Հառիճ) — Արտիկ
Լենինական):

ԲԱՇԱԲԱՐԱՆ

Եջք դեպի Շիրակի դաշտը — Քարվան-
սարայով (պանրագոծարան) — Ղուլիջանով —
Լենինական:

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

Լենինականը, վորպես Շիրակի տնտե-
սական, կուլտուրական և վարչական կենտ-
րոն:

Շիրակի տնտեսությունը (համեմատու-
թյուն Այրարատյան դաշտի և Արարանի
տնտեսության հետ):

Տես մարշրուտ № 10:

№ 9. ՅԵՐԵՎԱՆ-ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏ-ԱՆԻ- ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

Յերկաթուղի = 155 կմ.

ՅԵՐԵՎԱՆ — Տես մարշրուտ № 1:

Այրարատյան դաշտ: Տեսարան դեպի
Մասիսներն ու Արագածը:

Սպիտակահողի շրջան: Հրազդանի, Քա-
սախի և Սև ջրի ճահիճներն ու յեղեգնու-
ները (վարազի վորս):

Գյուղական շենքեր (քարի պակասություն):

ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏ (859 մ.) կայարանի մոտ բամբակկոմի պահեստներն ու 3-րդ գործարանը:

ԼՈՒԿԱՇԵՆ-կոմունա:

Սարդարապատի անապատն ու նրա վոդոգույմը:

ԱԼԱԳՅԱԶ կայարան. յերկաթուղու վերելքը դեպի Շիրակի դաշտն: Հողմահարու թյան ու ժեղ յերևույթները:

ԱՆԻ ԿԱՅԱՐԱՆ. Պեմզայի հանքերը: Վերջին յերկրաշարժից ամենաշատ վնասված վայրերը (Քյալալի—Բայանդուր):

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

Տես մարշրուտ № 10:

№ 10. ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ ՂԱՐԱՔԼԻՍԱՒԱԼ-ԼՍԶՎԵՐՏԻ ԹԻՖԼԻՍ (ՎՐԱՍՏԱՆ)

Յերկաթուղի—մինչև Ալլահվերդի 114 կմ., մինչև Թիֆլիզ (Վրաստան)—220 կմ.
ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ—(1470 մ. ծովի մակ.):

Տեսարան քաղաքային այգու բլուրից վերջալույսին: Այց Ախուրյանի ափերին:

Շիրակի դաշտի յերկրաբանական ծագումը: Նախկին ծովի հատակ լինելու հետ-

քերը: Շիրակը վորպես Հայկական հրաբուխային բարձրավանդակի (Քոնալ—Ջաջուռ—Արագած և Արսիսն-Սողանլուղ յերկրաբանական ճեղքերի միջև) մի մասը: Վերջին ժամանակվա հրաբուխային յերևույթները, վերջին յերկրաշարժն ու նրա պատճառած ավերածությունները քաղաքում և գյուղերում:

Տեղական (Բարձր Հայքի) ժողովրդական «ղառնավուճ» տները և յերկրաշարժների ցնցումներին նրանց հարմարեցրած լինելը:

Շիրակի սևահողը և նրա արգավանդությունը: Հացահատիկային մշակույթ: Բանջարաբուծություն (շաքարաբազուկ ցանելու փորձերը): Պտղաբուծության փորձեր: Փորձադաշտ:

Լենինականի պլանը: Լենինականը վորպես ամրոց: Նրա զորանոցները—կազաչիյապոստ, Սեվերսկիյ, Պալիգոն: Անիի ճարտարապետության ազդեցությունը քաղաքի շենքերի վրա (քարտաշության զարգացումը, Փրկչի և Աստվածածնի յեկեղեցիները):

Լենինականը վորպես վարչական, կուլտուրական (դպրոցներ, ակումբներ) և տնտեսական կենտրոն: Նրա շուկայի նշանակությունը գավառի համար:

Կոռաբերատիվի ցանցը պալատում և նրա
աշխատանքները:

Շիրկանալ — տունել և ցանցը. Լեն-հիդ-
րոշեն:

Մանվածագործարանը:

Գարեջրի գործարանը:

Բանվորների թվի արագ աճումը: Բան-
ակումը:

Ամերկում և նրա վորրածնոցները (արհես-
տանոցներ, ագարակներ):

Կույրերի դպրոցը:

Շիրակի յերգն ու բանաստեղծությունը:
Յերածշտությունը:

Շիրակի անցյալը: Այց՝ Մարմաշեն, Հա-
ռիճ: Լենինականի հիմնարկումը: Լենինակա-
նը համաշխարհային պատերազմի ժամանակ:
Հոկտեմբերյան հեղափոխության անդրա-
դարձումը: Խորհրդայնացումը և ներկա վի-
ճակը:

ԶԱԶՈՒՌԻ Լեռնանցքը:

Արտքսի և Կուր գետերի ավազանների
ջրբաժան (1800 մ.): Տունելը (2 կմ.):

Հողի, բուսականության և գյուղատն-
տեսական մշակույթի և գյուղերի արտաքին
տեսքի փոփոխությունը յերկաթուղու գծի
ուղղությամբ: Զաջառի Լեռնանցքից մինչև
Թիֆլիս:

ՓԱՄԲԱԿԻ հովիտը:

Անտառների դասավորությունը նրա
յերկու կողմերի լեռների վրա:

Համաշխարհային պատերազմի հետքերը
Փամբակի գյուղերում և արագ վերաշինու-
թյունը խորհրդայնացումից հետո:

ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ (1324 մ.):

Յերեք գետերի գետախառնուրդ: Խնձո-
րաբուծության զարգացումը: Տնկարան:

Տեքստիլ գործարան:

Հարաքլիսան վորպես ամարանոց և
Հայաստանի գործերի ամառային բանակա-
տեղի: Հանգստյան տուն:

ՓԱՄԲԱԿ — ԴԵՖԵԴԻԿԻՐՃԸ (Ձորագետ):

Ձորի յերկրաբանական կազմությունը:

Կիրճի կողերի ձևը հողն ու բուսակա-
նությունը, ծառերի դասավորության կանո-
նավորությունը:

Մեղվապահական տնտեսությունը Փամ-
բակ կիսա-կայարանի մոտ:

Դեբեգի ձորը Հովհ. Թումանյանի յեր-
կերի մեջ: Ձորը յերկաթուղի անցկացնելուց
առաջ և հետո:

Ձորագետի հիդրոշենի նախագիծը:

Սիսի, Շահալու, Ելիարի, Շամլուղի և
Ալլահվերդու պղնձադանքերը:

ԱԼԼԱՀՎԵՐԴԻ: Ալլահվերդին վորպես Լո-

ուս պղնձահանքերի կենտրոն: Նրա արտա-
գրականությունը մինչև համաշխարհային
պատերազմը և հետո:

Լենինի անվան և Շամլուղի հանքաայ-
րերը: Կ. Մարքսի անվան գործարանը: Հիդրո-
կայան: Բանվորների բնակարանները: Աշ-
խատանքի առողջապահիկ պայմանները: Արհ-
միություն և բանակումը: Կարմիր անկյուն:

Աշխատանքների վերականգնման տեմպը
քաղաքացիական կռիվներից հետո՝ Խորհրդ-
ային իշխանության որով:

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱԼԼԱՀՎԵՐ-
ԴՈՒՑ.

ա) Ո ձ ու ն (Ուզունլար) բարձրանալ
Սանահին կայարանից: Տաճարը (գմբեթավոր
բազիլիկա՝ դրսի յերեք կողմերից սյունա-
դարդ, 726-735 թ. թ.) «Սմբատ Խոստովա-
նողի» համարված գերեզմանը կոթողներով
(որելիսկներ):

բ) Ս ա ն ա հ ն ի վանքը (X դ.). բարձ-
րանալ Ալլահվերդու պլատֆորմից: Դերեգի
կամուրջը:

Վանքի տաճարներն ու նախագավիթ-
ները. մատենադարանը: Կյուրիկե Ա. և Դավիթ
Անհողի դամբարանները: Զաքարյանների
դամբարանները: Տուտեորդու խաչքարը:

Սանահինի վանական դպրոցը:

գ) Հ ա դ ա ա տ ի վ ա ն ք ը (X դ.):
Բարձրանալ Հադաատ կայարանից կամ անց-
նել Սանահին գյուղից ձորի գլխով:

«Համագասպը». Զանգակատանը: Աղ-
բյուրը: Ս. Նշան խաչքարը:

Հադաատի առաջնորդների դերը Բորչա-
լուում և Թիֆլիսում:

դ) Կ ա յ ա ն Բ ե ռ դ, Ձորի գլխին,
Հադաատի և Սանահինի (Ալլահվերդու) միջև:
Նրա դերը թաթարների արշավանքների
ժամանակ:

յե) Ա խ թ ա լ ա յ ի վ ա ն ք ը (XIII դ.)
Բարձրանալ համանուն կայարանից, վանքը
վորպես հայկական և վրացական մշակույթ-
ների խաչածեման վայրերից մեկը:

Վոչ-հեռու՝ 4-րդ Խորհրդային տնտեսու-
թյուն այգեգործության. անասնաբուծարան:

Ոձուն, Սանահին, Հադաատ գյուղերի
հողերը վորպես Լ ո ո ո լ դաշտի առանձին
մասեր:

ԼՈՌՈՒ ԴԱՇՏ: Դաշտի կլիմայական ա-
ռանձնահատկությունները: Հողը: Լոռեցու
տիպը: Ժողովրդական տունը «սողոմաշենք»
և «գլխատուն»: Տնտեսության ձևերը (անա-
սունը անտառներում արածեցնելու հետե-
վանքները. խողաբածություն): Կաթնա-
տնտեսությունն ու մասնավորապես պանրա-

գործությունը: Թիֆլիսի մերձավորության
ազդեցությունները:

Հայ, թուրք, և ռուս ազգություններ
փոխհարաբերությունները:

ՍՏԵՓԱՆԱՎԱՆ — (ն. Զալալ ողի-1406
մ. ծովի մակ.):

Սայլուղի Սանահին կամ Կալագերան
կայարաններից, խճուղի-Ղարաքլիսայից (40
կմ.) Բզովդալի լեռնանցքով:

Վորսկես և Ղարաքլիսա՝ ռուսական գո-
րակայան նախկին սահմանազլխին: Այդ հան-
գամանքի ազդեցությունը Ստեփանավանի
պլանի, տների ձևերի և կենցաղի բնույթի
վրա: Հարևան ռուս գաղութների ազդեցու-
թյունը (այդ գաղութների դասավորության
գերազանցորեն ռազմական նկատառումնե-
րը):

Ստեփանավանը վորսկես կլիմայական
կայան: Ամառանոց:

Մանկատուն:

Կարակալ: և Արոտատեղային հարս-
տութունները: Զիաբուծարան: Անասնաբու-
ծարան. պանրագործարան (տեղական և
շվեյցարական պանիրներ):

Լոռու (Տաշիր) անցյալը: Նախ-
նական դարերի (մանավանդ բրոնզե դարի)
մնացորդները: Կյուրիկյաններ և Զաքարյան-

ներ: Լոռի ամրոցը (Ստեփանավանից 5
կմ.):

Կալվածատիրական և ճորտական կար-
գերը Լոռու: Գյուղացիական բռնկումները
XIX դ.:

Հեղափոխական շարժումները: Հոկտեմ-
բերյան հեղափոխության անդրադարձումը
և Լոռու դերը Հայաստանի և Վրաստանի
խորհրդայնացման մեջ:

Թիֆլիս (Վրաստան):

Տես մարշրուտ № 1 (հավելված):

№ 11. ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ-ԴԻԼԻՋԱՆ

Խճուղի 40 կմ.

ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ — տես մարշրուտ № 10:

ՀԱՄԶԱԶԻՄԱՆ լեռնանցքը: (1835 մ.)

Տանձուտի պղնձահանքը Լեռնանցքի յերկու
կողմերի եջքերը Փամբակի և Դվալիի շղթա-
ների միջև: Բուռական աշխարհի և գյուղա-
տնտեսության փոփոխվելը բարձրության
համեմատ: Վոսկրեսենկա և Նիկիտինո մա-
լականական գյուղերը (նրանց տնտեսության
և նիստ ու կացի համեմատությունը Համ-
գաշիմանի տնտեսության և նիստ ու կացի
հետ): Նիկիտենոյի թթու ջուրը:

ԴԻԼԻՋԱՆ տես մարշրուտ № 2:

№ 12. ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ-ՄԱՅՄԵԽ-ԴԱՐԱԶԻ-ԶԱԳ

Մեծ մասամբ լեռնային կածան. — 45 կլմ. .

ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ տես մարշրուտ № 10:

Վ ա ն ա ձ ուր. վերելք դեպի յայլաները: (Ալպյան բուսականություն. քոչվորների կյանքը սարում):

Գիշերել սարվորների վրաններում: Արշալույսին վերելք Մ ա յ մ ե խ լեռան գագաթը (3085 մ.): Շրջակա լեռների պանորամա:

Եջք դեպի Միսխանի ձորը:

ԿՈՐՈՒԽԳՅՈՒՆԵՅ գյուղի խոտուրջուրցիների կոմունան: Հարևան գյուղերի վերաբերմունքը դեպի կոմունան: Պանրագործարան:

ԴԱՐԱԶԻԶԱԳ տես մարշրուտ № 3:

13. ՅԵԼԵՆՈՎԿԱ-ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏ-ՍԵԼԻՄ-ՔԵՇԻՇՔԵՆԴ-ՆՈՐԱՇԵՆ

Յելենովկայից մինչև Նոր-Բայազետ խճուղի 37 կլմ., Նոր-Բայազետից սայլուղի — Սելիմ — 75 կլմ., Սելիմցի-Քեշիշքենդ սայլուղի — 36 կլմ., Քեշիշքենդից-Նորաշեն (յերկաթուղու կայարան) խճուղի — 55 կլմ.:

ՅԵԼԵՆՈՎԿԱ և ՍԵՎԱՆԱ ԼԻՃ տես մարշրուտ № 1:

Խճուղու ուղղությամբ — Որթաքլուի սեպագիր օրձանագրությունները և Այրիվա ն ք ի հնությունները:

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏ (1965 մ. ծովի մ.)

Քաղաքի հիմնադրման պատմությունը: Քաղաքի յերկրագործական տիպը: Պանրագործարան. ձկնասերմարան:

Բանակումը: Կոոպերատիվի ցանցը գավառում և նրա աշխատանքները:

Աղմաղա ն շղթայի հրաբխային կազմությունը, նրա հանգած խառնարանները:

Վերելք Ղըզլ-դաղ (Կարմիր Քար — 3340 մ.) կամ Մեծ Աղ-դաղ (3560 մ.) լեռների գագաթները՝ նրանց ստորոտում յայլաների վրաններում գիշերելուց հետո: Արշալույսին տեսարանը՝ դեպի Սևանա լիճն ու Այրարատյան դաշտը:

Աղիամա ն գյուղն ու Աղիաման գետի ձորը: Սեպագրեր: Կուրգաններ:

Գյոզալդարա շղթայի արոտատեղիները: ՍԵԼԻՄԻ ԼԵՌՆԱՑԱՆՔԸ (2432 մ.)

Քարվանսարատուն:

Եջք դեպի Կոյթուր ջուրի ձորը: Այց Յեղեգիսի (Ալագյազի) ավերակներին: Վերելք Թեքե-Դոլդարասի գա-

գաթը (2897 մ.)—Դարալագյազի լեռների
պանորամա:

Բարձրագիւր Դարալագյազի անասնա-
պահական ապագան:

ՔեՇԻՇ ՔԵՆԴ գավառական նոր կենտրոն:

Ցածրագիւր Դարալագյազի տնտեսու-
թյունը: Այգեգործությունը կոոպեւատիվի
ցանցը: Բանակումը:

Այց արճիճարժաթային հանքերին:

Վերելք Դ ա Ր Ի-Դ ա Ր ա ս Ի գեղեցիկ
պահպանված խառնարանը:

Ա ղ ա վ ն ա ձ ո Ր ո վ դեպի Ա Ր Փ ա
գյուղը. Ամաղու վանք (XII դ.):

Արևելյան Արփաչայի ձորը: Բրնձե ա-
գարակներ: Անտառների վոչնչացման հետե-
վանքները: Զրի աշխատանքը:

ՈՒԼԻԱ-ՆՈՐԱՇԵՆ ՅԵՎ ԲԱՇ-ՆՈՐԱ-
ՇԵՆ գյուղերը (Նախիջևանի հանրապետու-
թյուն):

Շարուրի դաշտ: Արփաչայի նշանակու-
թյունը դաշտի համար:

ՆՈՐԱՇԵՆ (յերկաթուղային կայա-
րան) Յերևանից 91 կմ.:

№ 14. ԳՈՐԻՍ-ԼԱԶԻՆԳՐԱԴ-ՇՈՒՇԻ-ՍՏԵ- ՓԱՆԱԿԵՐՏ-ԱՂԴԱՍ-ՅԵՎԼԱԽ

Խճուղի մինչև Շուշի 98 կմ., Շուշուց Յեվ-
լախ 115 կմ.

ԳՈՐԻՍ: Զանգեզուր գավառի կենտրոն:
Հին և նոր քաղաքամասեր: Այրեր:

Յերկրաբանական կադմությունը: Լեռ-
նալանջերի ձևերը: Զինգիլներ:

Տեղական յերկրագործությունը: Այգե-
գործությունը: Հանքային հարստություն-
ները:

Հանգստյան տուն: Արհմիութենական
ակումբ:

Հայ և թուրք ազգությունների փոխ-
հարաբերությունը առաջ և այժմ:

Վերելքը Գորիսի-Ջրի կիրճով: Թթու
ջրի աղբյուրներ: Տեղի անտառազուրկ բար-
ձրավանդակը (նրա հողը) և Տեղ գյուղը:
Գյուղի այրերը և նրանց ոգտագործումը
տնտեսական նպատակներով: Յերթևեկու-
թյան դժվարությունը անձրևային յեղա-
պկներին:

ԶԱԲՈՒՂ ԳՅՈՒՂԸ և Զարուղ ու Հակարի
գետերի խառնուրդի լեռնանցքը: (Տեսարան
դեպի յերկու գետերի ձորերը):

ԼԱԶԻՆԳՐԱԴ (Ն. Ալդալար):—Լեռնային

Քյուլերդիստանի կենտրոն. Անասնապահու-
թյան տեղը Քյուլերդիստանի տնտեսության
մեջ: Մերձկասպյան քոչվորների այստեղ
սար բարձրանալը: Քյուլերդերի վորտեղից
գաղթելը: Թուրքական կենցաղի լեզվի, ազ-
գեցությունը նրանց վրա:

ԼՂԻՍԱԳՈՐԻ կամ ԿԱԼԱԴԱՐԱՍԻԻ լեռ-
նանցքը Սարը-Բարա և Սաքսաղան լեռնե-
րի միջև (2075 մ.): Թթու և այլ հանքային
ջրեր: Կարվանատուն:

ՇՈՒՇԻ (1403 մ.): Մուտք Յերևանի
դռնով:

Շուշու սարահարթը, նրան պատող
ձորերը (Քարին-տակ), տեսարաններ ձո-
րագլուխներից:

Շուշին վորպես Շուշվա գավառի նախ-
կին կենտրոն: Շուշու «Ղալայի» հիմնա-
դրումը Փանախանի որով, նրա ռազմական
նշանակությունը: Զարգացումը ռուսական
տիրապետության ժամանակ:

Շուշին վորպես մանր արհեստների և
ապրանքափոխության վայր Լեռնային Քյուլը-
դիստանի ազգաբնակչության, մանավանդ
քոչվոր անասնապահների հետ:

Շուշին վորպես դարաբաղցի կապիտա-
լիստների ամարանոց և վորպես հայ մտա-
վորական կենտրոններից մեկը:

Շուշու ավերումը ազգամիջյան կոիֆե-
րի հետևանքով: Խորհրդային իշխանության
ջանքերը ազգային շփումները վերացնելու և
Շուշու տնտեսությունը վերականգնելու:

ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ (նախկին Խանքենդի)-
եջք գիկգակներով Շուշու սարահարթից
(Փանձակի դռնով)—891 մ. ծովի մակ.:

Նախկին գորանոց-բանակատեղի: Լեռ-
նային կլիմայական կայան:

Ստեփանակերտը վորպես Ինքնավար
Ղարաբաղի մայրաքաղաք: Զարգացումը
Խորհրդային իշխանության որով:

Շերամապահությունն ու ողեհանությու-
նը Ղարաբաղում: Այց մերձավոր բոժոժի
գործարաններին, բանվորների աշխատանքը
այդ գործարաններում:

ԽՈԶԱԼՈՒ-ի հովիտը—բրոնզե դարի
մարդու կայան (տեղական կուրգանները):

ԱՍԿԱՐԱՆ, Ամրոցը նրա կառուցման
պատմությունը: Գարգար գետի յերկու ա-
փերի ամրությունները:

ԱՂԴԱՄ (350 մ.)—Ադրբեջան:

Աղդամն ու շրջապատող այգիները, վո-
րոնց մեջ տեղավորված են մոտ 20 գյուղեր:
Գարգար և Խաչեն գետերի նշանակությու-
նը այդ շրջանի համար: Աղդամը՝ վորպես
Դաշտային Ղարաբաղի բնորոշ կետերից

մեկը: Այգեգործություն (ողե գործարան),
շերտամալահություն, բանջարաբուծություն:
Բամբակաբուծության զարգացումը:

Ազդամի տնտեսական կապը Գարգար և
Խաչեն գետերի լեռնային ավազանների
հետ: Ազդամի շուկան և տոնավաճառը:

ԲԱՐԴԱ (նախկին Պարտավ):

Անց թարթառ գետի «հին» (մինչև
1843 թ. յերկրաշարժը) և «նոր» հուներով:
Վայրենացած այգիներ:

Բարդայի ընդարձակ այգիները: Պար-
տավի պատմական նշանակությունը արա-
բական տիրապետության ժամանակ (ամի-
րայանիստ քաղաք. վերջ՝ Դվինից Փոքր Կով-
կասի վրայով անցնող մեծ ճանապարհի և
յեւակետ Մեծ Կովկասի վրայով գետի Դեր-
բենդ և Ստորին Վոլգայի ավիերը ձգվող ճա-
նապարհի):

ՅԵՎԼԱԽ (յերկաթուղու կայարան):

1-3 կլմ. Կուրից հեռու: Կուրի վարար-
ման տարածությունը:

Դաշտային Ղարաբաղը՝ դեռ նորերս ծո-
վի հատակ:

Անասնապահությունը Դաշտային Ղա-
րաբաղում:

15. ԳՈՐԻՍ-ՂԱԹԱՐ-ՄԵՂՐԻ-ՈՐԴՈՒԲԱՏ- ՋՈՒԼՖԱ

Գորիսից մինչև Տաթև լեռնային կածան — 18
կլմ., Տաթևից մինչև Ղաթար — 30 կլմ., Ղա-
թարից մինչև Մեղրի — 60 կլմ., Մեղրիից
մինչև Որդուբատ կածան — 26 կլմ., Որդու-
բատից մինչև Զուլֆա խճուղի 48 կլմ.,
(Զուլֆայից մինչև Յերևան յերկաթուղի
203 կլմ.):

Դիտել թե ինչ փոփոխություններ են
մտել Զանգեզուրի գյուղերում Բազու և այլ
վայրերը աշխատանքի գնացողների միջոցով:
ԳՈՐԻՍ — տես մարշրուտ № 14.

Ուշթափալարի սարահարթը (Շ ն հ ե ռ
և Խ ո ռ գյուղերի այգիները ճանապարհի
ձախ կողմում): Ս ա տ ա ն ի կամուրջը
Բազար-չայի վրա: (Թթու ջուր):

ՏԱԹԵՎ: Տաթև գյուղի տնտեսությունը:

Տաթևի վանքը: Նրա կուլտուրական դե-
րը միջին դարերում: Նրա կալվածքները,
գյուղացիական շարժումները նրա կալ-
վածքներում:

Տաթևի սյունը՝ «Գավազան»:

Տաթևին հարևան հնությունները:

Դեպի Ղաթարի հանքերը Ե ջ ա ն ա կ-
չայ գետով: Զանգեզուրի լեռների յերկրա-

քանական կազմությունը: Անտառային հա-
րստությունները: Ծառերի տեսակները:

ԿԱՐՄԻՐ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ (ՂԱԹԱՐԻ)
պղնձահանքերը:

Ընկ. Լենինի, ընկ. Շահումյանի ան-
վան և այլ հանքերը: Պղնձի պաշարը: Հան-
քի պարունակությունը: Հալոցքներ. գործա-
րան. Արտադրանքի փոխադրության պայ-
մանները: Բազու-Ջուլֆայի կառուցվող յեր-
կաթուղու նշանակությունը:

Բանվորների թիվը, ծագումը, հասակը,
ստաժը: Աշխատանքի պայմանները: Կենցա-
ղային պայմանները: Բանակումբը և «Կար-
միր անկյուններ»: Բանկոտպ:

Բանվորության ազդեցությունը գյու-
ղական կյանքի փոփոխության վրա:

Գործարանի շնորհիվ գավառ մտնող
կապիտալի քանակը:

ՈՒՃԻ-ՉԱՅԻ ձորով մինչև ՈՒՃԻ
գյուղը:

Հալիձորի ամրոցը: Կեռաթաղի հին կա-
մուրջը Ուճի գետի վրա և նրան պաշտպա-
նող «Եսկանդար» (Բաղարերդ) ամրոցը:
Ուճի—վորպես այն գետը, վորտեղից մի քա-
նի ուղիներ Ալանգյաղի յայլաններն են տա-
նում քոչվորներին. այդ ուղիներից մի քա-

նիսը անցնում են շղթայի մյուս կողմը՝
Որդուբառ:

Վերելք դեպի Դիբաքլուի լեռ-
նանցքը. (Փիրղավդան-մահմեդական սրբա-
վայրը քոչվորների ճամփին):

Տեսարան լեռնանցքից՝ հարավ մինչև
Արաքս, արևմուտք դեպի Ալանգյաղի ձյու-
նապատ գագաթներն, արևելք դեպի Խուս-
տուփի լյառը: (Խուստուփի պաշտամունքը):

Եջք դեպի Մեղրիի գավառը:

ՏԱՇՏՈՒՆ և ԼԻՃՔ. Մեղրի գետի ա-
վազանի վերին գոտու բուսականությունն
ու մշակույթը:

Մեղրի գետի ձորը նեղ—մինչև Լեհ-
վազ և լայնացող մինչև Յոզանոս
վանքը:

Այց Լիշկավազին՝ տիպար ցածրա-
դիր գյուղերի ամարանոցի: (Կյանքը եյվան-
ներում և վրաններում):

ՄԵՂՐԻ վորպես գավառի կենտրոն:

Մաջթաղ և Պատիկթաղ: Մաջթաղի աշ-
տարակները: Շրջակա լերկ ժայռերը:

Արհեստական վոռոգումը. (առունները
բարձր լեռնալանջերին): Այգիների դասա-
վորությունը. (Մեղրու գինին): Շերամապա-
հություն (սերմնահաններ). բամբակաբուծու-
թյուն: Հողամշակության ինտենսիվ ձևերը:

Գրադիտության տարածումը. դրա ազդեցությունը տնտեսության վրա:

Մեղրին վորպես փակ շրջանի կուլտուրական կենտրոն: Նրա բարբառը:

Մեղրու կոոպերատիվը վորպես Հայաստանի՝ ժամանակով առաջին կոոպերատիվը. (25-ամյակի տոնակատարությունը):

Մեղրին վորպես կարևոր վայր Հարաբադից—Թավրիզ տանող ճանապարհի վրա:

Ավանդություններ պարսկական խաների տիրապետության ժամանակներից, Մեղրու «համայնքը» Ռուսական տիրապետության հաստատումը և ուստի չինովնիկությունը հեռավոր դավառում:

Խորհրդային իշխանության ձեռք առած միջոցները դավառի տնտեսությունն ու հասարակական և կրթական գործը բարձրացնելու: Կարճևանի առում:

Մեղրիի բնակչության Լիշկվազ տեղափոխվելը և միայն սակավաթիվ տղամարդկանց տեղում մնալը ամառվա ամիսներին:

ԱՐԱՔՍԻ ՁՈՐԸ: Մեղրուց դեպի Որդուբատ:—Արաքս գետի կիրճը: Բագու-Ջուլֆյան յերկաթուղու չավարտված գիծը: (Նախկին լեռնային կաճանի մնացորդները): Կուրի սահանքները: Նան-դաշ Շիրճի յերկ-

րարանական կազմությունը (մարմարե շերտեր):

ՈՐԴՈՒԲԱՏ (Ադրբեջան, 948 մ.):

Տեսարան ս. Ստեփանոս (նախկին ամրոցի) բլրի վրայից:

Որդուբատի այգիները և շուկան: Որդուբատը վորպես շերամապահական կենտրոն: Մետաքսի թել քաշելու և թել վոլորելու գործարանները:

1000-ամյա չինարը: Հին Քարվանսատան ավերակները և դեպի մեծ մեջիդը յեղած ւտորյերկրյա անցքը:

Այց վերին Ագուլի սին: Հայթուրքական փոխհարաքերությունը Խորհրդային իշխանության որով:

Վ. Ա. ՋԱ. գյուղը. նրա այգեգործություն հակադրության վոռոզվող և անջուր վայրերի:

ՋՈՒԼՖԱ (յերկաթուղու կայարան):

Նոր զարգացող քաղաք պարսկական սահմանագլխին՝ գլխավոր հանգույց Միության և Պարսկաստանի առևտրի (Թավրիզի յերկաթուղու սկզբնավորությունը մյուս ամիս): Արաքսի տեսարանը:

Այց Հին Ջուղա: (Գերեզմանատուն):

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

№ 1. ԹԻՖԼԻՍ — (ԲՈՐԺՈՍ) — ԲԱԹՈՒՄ

(359 կլմ.)

ԹԻՖԼԻՍ (404 մ. ծովի մակ.):

Վրաստանի Ս. Խ. Հանրապետության և Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի մայրաքաղաք:

Ցերկաթուղիների հանգույց՝ 1) դեպի Բաթում, 2) դեպի Բագու, 3) դեպի Յերեվան — Զուլֆա և 4) դեպի Թելավ: Յեղակետ Բաղմաթիվ խճուղիների, մասնավորապես Ռազմավիրական ճանապարհի:

Թիֆլիսի տեսարանները — յերկաթուղու գծից, Արսենալի (Զինանոցի) մոտից, Մամա Դավիթի (Փունիկուլեր) և Սոլովակի սարերից, Վերայի և Նիկոլայևսկի կամուրջներից:

Զրոսանք՝ Ռուսթավելու պրսոպեկտ:

(Ոպերային թատրոն, Ռուսթավելու անվան թատրոն, Անդրկուլսկում, Բանվորական

նախատ, նախկին ռազմապատմական թան-
 գարան, Վրաստանի թանգարան, — Պալատ
 (Ֆեդերացիայի և Վրաստանի բարձրագույն
 հաստատություններ) — Կոմիտեերնի (նախ-
 կին Դվորցսվայա) փողոց — Ազատության
 (նախկին Յերևանյան) հրապարակ (Գավ-
 քաղգործկոմ, քարվանսարա, ելեքտրաքարշ-
 ների գլխավոր հանգույց) — Միջի փողոց
 (հին քաղաքի դարպաս, ն. Վելյամինյան՝
 Դոմբարձեյի և Պաշկինյան փողոցները՝ հին
 քաղաքի խրամատ) — Եքսարքի հրապա-
 րակ — նախկին «Սալաղրո» — «Ժողովարանի»
 հրապարակ, վրաց թագավորների և կաթո-
 ղիկոսների տների տեղեր, Սիոնի տաճար
 (եկեղեցական թանգարանով) — Մուխ շարք
 թուրքի մայրան — (Ս. Գեորգի Կաթողիկե յե-
 կեղեցին Սայաթ Նովա աշուղի գերեզմանով,
 մեջիդներ, ծծումբի բաղանիքներ) — Հավլա-
 բարի կամուրջ — Գինու վերելք, Մետեխի
 ամրոցը, տեսարան դեպի Սուլուակի սարի՝
 «Կալայի» ամրոցները և Խարբուխի թաղը
 Թիֆլիսի գինու նկուղ գոմեշե ռումբերով)
 — Հավլաբարի հրապարակ (այց Խոջիվանքի
 գերեզմանատանը — Գ. Արծրունու, Բաֆֆու
 Ն. Աղայանի, Հով. Թումանյանի, Ծերենցի,
 Ա. Ծատուրյանի Արշ. Զոհրաբյանի և այլ
 գրական ու հասարակական գործիչների գե-

րեզմաններին) — Յիցիանովի վերելք — 18 փե-
 տրվարի փողոց (Սաղ. Կուրի վրայի ջաղաց-
 ները) — Պլեխանովի պրոսպեկտ — (դիտարան-
 որսերվատորիա) — Մուշտայիդ (Շերամապա-
 հական թանգարան):

Զբոսանք-Ֆունիկալերով, (այց Գրիբո-
 յեդովի և Ճավճավաձեյի գերեզմաններին,
 արհեստական անտառ):

Զբոսանք՝ Բոտանիկական այգի: Նրա
 գիտական նշանակությունը: Հաբորատարիա-
 ներ: (Մտնել Սուլուակի տոնելով և յեղնել
 ամրոցի դռնով, եջք՝ Բեթղեհեմի սանդուխք-
 ներով: Հին քաղաքի տեսարան):

Յերկաթուղային դեպո: Տրամվայի դե-
 պո: Դեսպոնների բանվորների մասնակցու-
 թյունը հեղափոխական շարժումներին:

Թիֆլիսի արդյունագործությունը, նրա
 գործարանները (ծխախոտի, ձեթոճառի, կաշ-
 վե, մեխանիկական, աղյուսի և այլն) գոր-
 ծարանների տեղագրական դասավորությու-
 նը:

Բանվորների թիվը Թիֆլիսում: Բան-
 վորական կազմակերպությունները: Բանա-
 կումբներ, բանթատրոններ):

Թիֆլիսը՝ վորպես առևտրական կենտ-
 րոն, նրա կապը Միության այլ տնտեսական
 կենտրոնների հետ:

Թիֆլիսը վորպես մտավոր կենտրոն,
Վրաստանի Համալսարանն ու Ազգագրական
Թանգարանը (Ծղնեթի փողոց), Պոլիտեխնի-
կում (Ջինանոցի մոտ, նախկին Նեքսիայան
դպրոցի շենք): Անդրկով. Կոմունիստական
Համալսարան, Գեղարվեստի ճեմարան (Գրի-
բոյեզովի փողոց), Վրաց արվեստի տուն
(Մաչաբելու փողոց), Հայ արվեստի տուն
(Տրոցկու փողոց): „Заря Востока“-ի խմբ-
րագրատունն ու տպարանը: Պուշկինյան
գրադարան (ն. Ալեքսանդրյան այգում):

Թիֆլիսը վորպես բաշնեռոգիական կա-
յարան, նրա բաղանիքների հարմարացումը
բժշկական նպատակներին: Թիֆլիսի հիվան-
դանոցները:

Կոոպերացիան Թիֆլիսում, նրա ցանցը
Վրաստանում:

Պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները:
Բանվորների թվի աճումը Թիֆլիսում
XIX-դ յերկրորդ կիսից: Բանվորական առա-
ջին յեղությունները: Թիֆլիսի բանվորությունն
և 1905 թ. ու 1917 թվի հեղափոխություն-
ները: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունն ու
Թիֆլիսի բանվորությունը. Թիֆլիսի դերը
Անդրկովկասյան հեղափոխական շարժում-
ների մեջ: Թիֆլիսի կուսակցական կազմա-
կերպությունները:

Թիֆլիզի անցյալը: Թիֆլիսը XIX-դ.
սկզբում և նրա աճումն ու կրած փոփո-
խությունները հաջորդ շրջանում: Քաղաքի
բարեկարգությունը Խորհրդային իշխանու-
թյան որով, «Հին Թիֆլիսի» ցուցահանդեսը
(Լենինի փողոց):

Եքսկուրսիա Ջ ա գ ե ս (տես հավելված
մաշրուտ № 3):

Մ Յ Խ Ե Թ — տես հավելված մաշրուտ № 3:

Գ Ո Ր Ի:

Լյախավա գետի ավազանի այգեգործա-
կան կենտրոն: Յեղք Լյախավա գետի հովտից:
Այրաքաղաք «Ուֆլիս-Յիխ»:

ԽԱՇՈՒՐԻ (ն. Միխայլովո):

Կուրի մուտքը դեպի իր միջին ավազանը
Բորժոմի կիրճով: Եքսկուրսիա Բորժոմ յեր-
կաթուղազծով (30 կմ.):

Բ Ո Ր Ժ Ո Մ (800 մ. ծովի մակերևույթից)

Անտառների ճոխությունը: Բորժոմը
վորպես կուրորտ իր կլիմայական պայման-
ների և հանքային ջրերի շնորհիվ: Փայտի
(տախտակի) և շշի գործարաններ: Հանքա-
յին ջրերի ածարան: Սանատորիաներ: Լի-
կանի պալատը:

Զրոսանք՝ յոթը կամուրջներից դենը և
Վորոնցովի սարահարթը:

Ցարական յեղրոր՝ Միխայիլ Նիկոլայե-

վիշի կատարած կալվածագրավումները: Բոր-
ժոմի վորսը: «Փոխարքայի տան ժամանցը»:
Հեղափոխական շարժումները և Բոր-
ժոմի բանվորությունը:

ԲԱԿՈՒՐԻԱՆԻԻ նեղուղիով (38 կլմ.)

Զբոսանք — լեռնային յերկաթուղիով
Ցագ-վերի, Ցեմի ամարանոցները, հան-
դստյան տները: Տեսարան դեպի «Հմույ-
քի հովիտը», Բակուրիանի-վորպես բարձր
լեռնային կլիմայական կայան: (1663 մ.):
Նրա բուսականության խիստ տարբերու-
թյունը Բորժոմի բուսականությունից:

ՎԵՐԵԼՔ-ՑԽՐԱ-ԾՂԱՐՈՒ լեռան դագա-
թը արշալույսը դիտելու համար:

ԽԱՇՈՒՐՈՒՑ ԴԵՊԻ ԲԱԹՈՒՄ. Սուրամի
տունել (4 կլմ.): Եջք դեպի Արևմտյան Վը-
րաստան: Սև ծովի մերձավորության նշան-
ներ: Անտառների ճոխություն:

ՇՈՐԱՊԱՆ կայանից յերկաթուղու
ճյուղ դեպի Ծիաթուրի (43 կլմ.) մար-
գանեցի հանքերը (պաշարը՝ մոտ 200 մի-
լիոն տոնն):

ՌԻՈՆ կայարանից յերկաթուղու ճյուղ
դեպի Քուլթայիս (9 կլմ.): Խորհրդային
խիստության որով կառուցված առուն,
նաև մահուղի գործարան: Մերձակայքում
Մոծամեթի և Գելաթի վանքեր:

Ճյուղի ծայրին (53 կլմ.): Տղվի բա-
լիի ամխահանքը:

ՍԱՄՏՐԵԴԻԻՑ ճյուղ դեպի Փոթի նա-
վահանգիստը:

ԶԱԿՎԱ: Աջարստանի թեյի մշակույթի
կենտրոնը (1925 թ. 1000 հեքտար): Թեյի գոր-
ծարան: Բամբուկի արհեստանոց: Նարինջի և
կիտրոնի պուրակներ:

ԲԱԹՈՒՄԻ ԲՈՏԱՆԻԿԱԿԱՆ ԱՅԳԻՆ (67
հեկտ.) յերկրագնդի բոլոր մերձարևադարձա-
յին յերկրների բույսերով (հիմնադիր պրոֆ.
Կրասնովի գերեզմանը):

Բաթումի շրջակայքի հողը, բուսակա-
նությունն և կենդանական աշխարհը: Տե-
ղական պայմանների ազդեցությունը ազգա-
բնակչության կենցաղի վրա:

Բաթում (3 մ. ծովի մակերևույթից):
կենտրոն Աջարստանի հանրապետության:

Բաթումը վորպես կլիմայական կա-
յարան թոքերի կամ սրտի հիվանդություն
կամ վոսկորացավ ունեցողների համար, նրա
ծովային լողարանը—պաժը:

Տեսարան Բաթումի զբոսարանից (բուլ-
վարից), մանավանդ վերջալույսին:

Բաթումի նավահանգիստը (նավթի և
մարգանեցի արտահանությունը): Բազմի
նավթ մուղի յեկքը: Բաթումի նշանակու-

Թյունը Անդրկովկասի տնտեսական կյանքի համար:

Բաթումը համաշխարհային պատերազմի և քաղաքացիական կռիվների ժամանակ: Հեղափոխական շարժումները Բաթումում:

Զրոսանքներ նավակով և յերկաթուղով՝ դեպի Մ ա ի ս ի ն ջ ա ու ը ի, Կ ա ն ա ջ հ ը վ ա ն դ ա ն ը, (Բ ո տ ա ն ի կ ա կ ա ն ա յ գ ի ն, Զ ա կ վ ա) Յ ի ի ս ի ս-Չ ի ը ի, Կոբուլեթի:

№ 2. ԹԻՖԼԻՍ—ԲԱԳՈՒ

549 կլմ.

ԹԻՖԼԻՍ

Տես նախորդ, № 1 մարշրուտը:

ՂԱՐԱՅԱԶԻ տափը. նրա վոռոգումը և բերքը:

ԱՂԱՏԱՑԱ. խճուղի դեպի Դիլիջան: Տես մարշրուտ № 2

ԳԱՆՋԱ (442 մ. ծովի մակ.) (Գանձակ, նախկին Յելիզավետպոլ):

Թուրքական և հայկական թաղեր:

Շրջանի կենտրոն: Գործարանային կյանքի զարգացումը Խորհրդային իշխանության օրով: (Նոր կառուցվող տեքստիլ գործարանը): Շրջակա գյուղերի արտադրու-

թյունն և նրա վրա հիմնված քաղաքային արդյունադործությունը:

Գանձան վորպես Ադրբեջանի յերկրորդ կուլտուրական մեծ կենտրոն:

Գանձայի պատմական անցյալը: Խանությունն և նրա միացումը ռուսական պետության հետ:

ՅԵՎԼԱ. կայարան: Խճուղի դեպի Շուշի և Գորիս տես մարշրուտ № 14.

Յերկաթուղու վագոնից տեսարաններ դեպի Մեծ Կովկասի և Փոքր Կովկասի (Շահ-դադ, Գինալ, Գիւմիւշ, Մուվ գագաթները) շղթաները:

ԲԱԳՈՒ (2 մ. ծովի մակ.)

Ադրբեջանի Ս. Խ. Հանրապետության մայրաքաղաք:

Բազուի հին (ամրոցի պարիսպների մեջ) և նոր, յեվրոպական մասերը: Պատույտ Կոմունաների փոզցով, և ծովափով. 26 կոմունաների այգին և արձանը:

Ժողկոմխորհ, Բազխորհուրդ, Թյուրքական կուլտուրայի պալատ: Խանի պալատը: «Աղջկա աշտարակը»:

Յելեքտրաքարշը և նրա պալկը:

Շալարի ջրմուղը:

Բազուն վորպես Ա. պ շ ե ը ո ն յ ա ն նավթային շրջանի կենտրոն:

Նավթի արդյունաբերությունը: Բա-
լախանի - Սարունչի, Բիբի Եյ-
բատևայի նավթաբեր վայրերը: Նավթ
հանելու յեղանակները: Նավթի շատրվան:
Նավթադուրիզ գործարանները Սև և Սպի-
տակ քաղաքներում: Յեկեկտրակա-
յան: Նավթամբարներ: Փոխադրություն յե-
ղանակները - ցիստերներ և Բագու-Բաթումի
նավթմուղը:

Նավթի արտադրությունը պատերազ-
մից առաջ և այժմ: Արտադրության և արտա-
հանություն կենտրոնացումը - Խորհրդային
իշխանություն որով: Բագվի նավթի տեղը
համաշխարհային շուկայում:

Բագվի բանվորությունը: Նրա ազգա-
յին կազմը: Կազմակերպությունները: Բան-
վորական շինարարությունը (բանվորա-
կան քաղաք): Քաղաքապետությունը (ա-
կումբներ, դրագարաններ, կարմիր անկյուն-
ներ, բարձրախոսներ):

Բագվի բանվորության դերը ուսանական
և անդրկովկասյան հեղափոխական շարժում-
ների մեջ: Հոկտեմբերյան հեղափոխություն
և Բագվի բանվորությունը:

Նավթի արդյունաբերության հետ կապ-
ված գործարանները (մեխանիկական, մավ-
թուլային և այլն):

Լենինի անվան մանվածագործարան:
Ապակու, ծխախոտի, մետաքսաման և այլ
գործարանները:

Բագուն վորպես առևտրական կենտրոն:
Նրա կապը Հաշտարխանի, Անդրկասպյան
յերկրի և Պարսկաստանի հետ: Նրա նավա-
հանգստի նշանակությունը Անդրկովկասի
համար: Տոնավաճառը:

Կոոպերացիան Բագվում և նրա ցանցը
Ադրբեջանում:

Պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները:
Բագուն՝ Ադրբեջանի կուլտուրական
կենտրոն: Համալսարան, Պոլիտեխնիկական
ինստիտուտ, Կոնսերվատորիա, բանֆակներ
տեխնիկումներ: Գրքի կոլեկտոր և գրադա-
րաններ: Թատրոններ: Կանանց կրթության
զարգացումը թյուրք ազգաբնակչության մեջ.
«Կորչի հադրան»: Լատինական այբուբենը:
Այց „Бакинский Рабочий“ թերթի տպա-
րանին:

Ազգությունների փոխհարաբերություն-
ները ցարական շրջանում և Խորհուրդների
որով:

Իմպերիալիստական միջամտությունը
համաշխարհային պատերազմի ժամանակ:
26 կոմունարների սպանությունը:

Բագվի անցյալը:

Այց «Կրակապաշտների տաճարին»
Ս ու լ թ ա խ ա ն ու մ:
Զբոսանք ծովով:

№ 3. ԹԻՖԼԻՍ—ՎԼԱԴԻԿԱՎԿԱՍ

Ռազմավիրական խճուղի—Ջ13 կլմ. հին
«Դուռն Ալանաց» (Դարիալ) կիրճով: Կառուց-
ված է ուսական տիրապետության Անդրը-
կովկասում հաստատվելուց հետո: Խճուղեշի-
նության տեխնիկայի նշանավոր գործ: Ռու-
սաստանի և Անդրկովկասի հաղորդակցու-
թյան գլխավոր գիծը մինչև Բագու—Պետ-
րովսկ—Վլադիկավկասի յերկաթուղու կա-
ռուցումը: Նրա նշանակության բարձրանա-
լը ավտոմոբիլային յերթնեկության զարգա-
նալուց հետո: Լեռնահատ (перевальная)
յերկաթուղու կառուցման նախագծերը:

ԹԻՖԼԻՍ (404 ծովի մակ.):

Տես հավելված մարշրուտ № 1:

ԶԱԳԵՍ—«Վերին Ավճալայի հիդրո-
էլեկտրական կայան»:

Առուն, թումբը, մեքենաները (36,000
ձիաուժի հաշվով. 137 միլիոն կիլոուատ—
ժամի արտադրականությամբ: Լենինի ար-
ձանը: Բանվորական շենքերը. կյանքը բան-
վորական թաղում:

ՄՅԽԵԹ

Վրաստանի հին մայրաքաղաք:
«Ծվեթիս—Ցխովիլի» տաճարը (XV-դ.)
«Սամթավրո», «Զվարիս—Մամա»:

Արագվայի և Կուրի գետախառնուրդը:

ԱՐԱԳՎԱՅԻ աջափով Մուխրանի դաշ-
տով դեպի Ծ ի լ կ ա ն ի, ապա Բաղալեթի
լեռնանցքով (տեսարան դեպի Բաղալեթու
լճակը) դեպի Դ ու շ ե թ ի կայարանը (տե-
սարան դեպի Դուշեթ քաղաքը՝ Արագվայի
«Երիսթավների»—նախարարների նստա-
վայրը) մինչև Անանուր:

ԱՆԱՆՈՒՐ Արագվայի «Երիսթավների»
ամրոցը ատամնավոր պարիսպներով, աշ-
տարակներով և հին ու նոր յեկեղեցիներով:

Մթիուլեթի հովտով դեպի ՓԱՍԱՆԱ-
ՈՒՐ Մեծ Արագվայի փով (Սև և Սպիտակ
Արագվաների գետախառնուրդը՝ կայարանին
մի կիլոմետր չը հասած): Հովտի գյուղա-
ցիական տները իրենց յերկթեք տանիքնե-
րով. նրանց տարբերությունը Մուխրանի
դաշտի տներից: Տնտեսության ձևերի փո-
փոխվելը (800 մետրից վեր չը կան խաղո-
ղի այգիներ): Անտառների շրջան: Պահնոր-
դական դիտողական աշտարակներ, վորտե-
ղից հնում հսկում եյին «հյուսիսական» ժո-
ղովուրդների շարժումներին:

Փաստանառը վորպես վարչական կեն-
տրոն և կլիմայական կայան (ամառանոց,
1.014 մ.):

Սպիտակ Արագվայի ափով դեպի
Մ լ ե թ (1.412 մ.) և վերելք դեպի Գ ու
դ ա ու ը: Մթիուլների գյուղերը: Բուսա-
կանության արագ ձևափոփոխվելը:

ԳՈՒԴԱՆԻՐ (2.157 մ. ծովի մակ.)

Բարձր լեռնային գոտի. բարձր ալպյան
բուսականություն: Տեսարաններ արշալույ-
սին և վերջալույսին, լեռնային փոթորկի
ժամանակ: Պանորամա-կայարանից վոչ հե-
ռու գտնվող հրապարակից (ձորագլխից):

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵՐ ԳՈՒՄԱՈՒՐԻԳ.

1. Դեպի Կել լիճը Սպիտակ Արագվայի
հովտով և դեպի Խատի-Սոփելի գյուղ-
ը.
- 2) Վերելք: Արխ-Կելի սարահարթի շղ-
թան.
- 3) Վերելք Խաչի-լեռն և Գուդ-լեռ.
- 4) Կառույցների գյուղով Խեդիս-խեվի
կիրճով դեպի Քվիշեթի գյուղը:
Խճուղով դեպի Ջրբաժան շղթայի Խ ա -
չ ի - լ ե ո ն ա ն ց ք ը (2.345 մ.) Տեսարան՝
հյուսիս-արևմուտքում դեպի Խ ո ը ի ս ա ը
լեռը, արևմուտքում դեպի Նեփիս-կալո հրա-
բուխը, հյուսիս-արևելքում դեպի Ս ա ձ ե -

լ ի գագաթը և հարավ-արևելքում դեպի
Գ ու դ ի հրաբուխների խումբը:

ԵՋՔ Բայդար գետակի ուղղությամբ
դեպի ԿՈՒԻ Թերեք գետի ափին: Սարքա-
վորումները ձյունի և հողի փլզումներից
խճուղին պաշտպանելու համար: Յրկրաբա-
նական կազմությունը: Թթու աղբյուրներ:

Եքսկուրսիա Կոբի կայարանից Տ ը ու -
ս ի կիրճով դեպի Կազրեկից Իջնու Սիվե-
րաուտ և Զիլգա-խոխ սառցարանները, վո-
րոնց տակից սկիզբ է առնում Թերեք գետը:

Թերեք գետի կիրճով դեպի հյուսիս:
Ս ի ո ն ի ամրոցը աշտարակով և հին յե-
կեղեցով. միակ պուրակը:

ԿԱԶԵԵԿԻ կայարան (1700 մ.)

«Ստեփան Ծմինդա» գյուղը Հին ավա-
տական տան ամրոցը: Նրա նշանակությու-
նը հնում կիրճը թշնամիներից պաշտպանե-
լու համար: Վրացական գյուղերը Կոբիից
մինչև Ցիկլաուրի գյուղը (Հարսին 11 կմ.
չը հասած), ոսական գյուղերի մեջ բնեո-
ված: Լեռնային գյուղերի ինքնորինակ տի-
պը: Աշտարակներ՝ գյուղի (տոհմի) պաշտ-
պանության համար:

Պղնձի, լեռնային բյուրեղի և այլ հան-
քեր:

Կողմնակի շղթայի (մինչև Հարս) յերկրաբանական կազմությունը:

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆԵՐ.

1) Դեպի Դեվգորակի սառցարանը:

2) Վերելք Կազրեկի գագաթը. (5046 մ.) Դեվգորակի սառցարանի տնակից: Կազրեկի յերկրաբանական կազմությունը: Տեսարաններ դեպի Ելբրուս, Շխարա, Դըխ-տաու, Կոչտան-տաու և Ջանգի-տաու:

3) Դեպի Դերգեթի, կամ Ործվերիի սառցարանը.

4) Դեպի Աբանո սառցարանը.

5) Վերելք Կուրու լեռան գագաթը.

6) Ծմինդա-Սամերա («Սուրբ յերրորդություն») վանքը, վորտեղ և վորի մերձավոր այրերում վտանգի ժամանակ պատսպարվում էյին նաև Մցխեթի միաբանները տաճարի հարստություններով:

ԴԱՐԻԱԼԻ ԿԻՐՃԸ:—Խճուղին՝ Կողմնակի շղթայի ճեղքի ժայռոտ դիք լանջին, հենց թերեքի տնդունի կողքով: Լերկ կռացած ապառաժների տեսարան, «Թ ա մ ա Ր ա յ ի ամբոց» և նրա հետ կապված լեզենդը: Դարիալի բերդը. նրա ռազմական նշանակությունը: «Ս ա տ ա ն ի կ ա մ ու Ր Ջ»:

Դարիալի կիրճը վորպես Կողմնակի շղթան խորը հատող ճեղք, վորը բանում է

յերկրաբանական կազմությանը մինչև նախաստեղծ քարատեսակները:

ՀԱՐՍԻ մոտով դեպի Ջերախի հովիտը (վորը բաժանում է Կողմնակի շղթան Ապառաժոտից) և նախկին Ջ ե Ր ա խ ի ամբոցը, (վոր ուսնները կառուցել էյին լեռնցիների դեմ կովելու համար:)

Ապառաժոտ շղթայի ճեղքն ու նրա յերկրաբանական կազմությանը:

ԲԱԼՏԱ կայարանից մուտք Արոտատեղային և ապա Անտառային շղթաների ճեղքը: Ծանոթություն Բալտայում ոսերի և ինգուշների գյուղերի տների սարքավորման հետ:

Նստածս սառցարանային և գետային ուժգին բերվածքները Արոտատեղային և մանավանդ Անտառային շղթաների մեջ:

ՌԵԴԱՆՏ—ուսական ամբուլթյունների ավերակներ: Ցարական զորքերի պաշարի պատմությունը լեռնցիների դեմ:

ՎԼԱԴԻԿԱՎԿԱՍ (670 մ. ծովի մակ.)

Ս. Խ. Լեռնային ինքնավար հանրապետությունների կենտրոն: (Ինգուշեթիա և, Հյուսիսային Ոսեթիա, Կազակություն):

Տեսարան վողգովիյենսկայա փողոցի ծայրից առավոտյան դեպի Մեծ Կովկասի

շղթան, մանավանդ կաղրեկն ու Սեդան
լեռ:

Այց՝ Ոսական թաղին:

Քաղաքային պարկ՝ հեծանիվային տը-
րեկով և արհեստական լճակներով:

Վլադիկավկաս վորպես տիպար Հյու-
սիսային Կովկասի նոր քաղաքների:

Թանգարան՝ պատմական, ազգագրա-
կան և բնապատմական բաժիններով (ճոխ
հավաքածուներ Հյուսիսային Կովկասի և
գլխավոր շղթայի կյանքից): Հեղափոխական
բաժին:

Մանկավարժական թանգարան:

Վլադիկավկազի շրջակա գյուղերի բը-
նակչության ազգային կազմը: Նրանց տըն-
տեսության առանձնահատկությունները և
կուլտուրական զարգացման աստիճանը:
Ազգությունների փոխհարաբերությունները
ցարական ռեժիմի ժամանակ, քաղաքացիա-
կան կռիվների միջոցին և Խորհրդային իշ-
խանության հաստատման օրից: Տնտեսա-
կան և կուլտուրական առաջադիմությունը
վերջին թվականներին: «Հյուսիսային Կով-
կասի գավառագիտական ինստիտուտ»:

Ողեգործարան:

«Կավցինկ» կամ «Ցինկի և արծաթի

գործարանների Կովկասյան պետմիոն-
թյուն»:—

Սադոնի հանքերը, Մզուրի և Վլադի-
կավկազի գործարանները (1925 թ. յերկրա-
շարժի պատճառած ավերումները Սադոնի
հանքերում):

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0038214

[234]

A $\frac{I}{3619}$

50

ԳԻՆԸ 30 ԿՈՊ.
